

Branko Tošović (Grac)

Interakcija između Iva Andrića i ruskih pisaca¹

U radu se razmatra književna interakcija između Iva Andrića i ruskih pisaca, posebno F. M. Dostojevskog, M. A. Gorkog, N. V. Gogolja, L. N. Tolstoja, A. S. Puškina, A. P. Čehova i M. A. Šolohova. Težište analize stavlja se na uticaj ruske književnosti na formiranje Andrićeve poetike i tumačenje ruske književnosti od strane našega pisca. Uz primjere koji su uzimani iz Andrićevog Gralis-Korpusa ne navode se strane, već samo izvor.

0. Ivo Andrić (1892–1975) rastao je i razvijao se pod uticajem različitih tokova u svjetskoj književnosti, u kojoj se po intenzitetu i značaju djelovanja izdvaja njemačka, francuska i ruska literatura.² Svaka od njih pomogla je Andriću da trasira i uobliči književnu putanju, formira osobenu poetiku i napiše djela dostojna Nobelove nagrade.

1. Ruska književnost jedna je od najjačih i najuticajnijih nacionalnih literatura, a njen XIX vijek spada među najznačajnije i najplodnije periode u istoriji svjetske književnosti. Ovo zlatno stoljeće posebno je bilo plodno u prvoj polovini toga vijeka. Sve je počelo sa poezijom i prozom A. S. Puškina, djelima M. J. Ljermontova, basnama I. A. Krilova, a završilo se pjesmama F. I. Tjutčeva. U drugoj polovini centralne figure bile su N. V. Gogolj, L. N. Tolstoj, M. Dostojevski, M. J. Saltikov-Ščedrin, I. S. Turgenjev, A. N. Ostrovski. Na razmeđu XIX i XX stoljeća djelovali su A. A. Blok, A. P. Čehov, M. A. Gorki, I. A. Bunjin. Zatim su došli V. V. Majakovski, S. A. Jesenjin, M. A. Šolohov, B. L. Pasternak, A. I. Solženjicin, J. A. Brodski... Oni su obogatili evropsku i svjetsku riznicu velikim proznim, pjesničkim i dramskim djelima, te izvršili snažan uticaj na mnoge pisce i pjesnike. To se odnosi i na Iva Andrića. Iz njegovih tekstova, zabilješki, razgovora i intervjuva vidi se da je dobro poznavao rusku književnost, da je mnoga njena djela čitao, neka i u originalu. I ne samo to: on se, direktno ili indirektno, na njih naslanjao, i po nekim ruskim obrascima gradio, mijenjao i usavršavao svoju poetiku. Postoji mala galerija ruskih književnih stvaralaca koji se na ovaj

¹ Ovo je znatno šira verzija rada IVO ANDRIĆ I RUSKA KNJIŽEVNOST (Tošović 2020).

² Tu bi se mogla dodati i poljska književnost.

ili onaj način mogu dovesti u vezu sa Andrićem. Među njima po jačini interakcije izdvajaju se F. M. Dostojevski i A. M. Gorki.

2. Andrićev pogled na rusku književnost najglobalnije je došao do izražaja u govoru neposredno nakon Drugog svjetskog rata na večeri posvećenoj ruskoj književnosti (Andrić 1945–1947)³. U njemu se ističe da kroz rusku književnost govori savjest čovječanstva, a da su njena klasična djela postala, kao opšte dobro, kameni miljaši u razvoju ljudske misli, dok su Oblomov, Hljestakov i Raskoljnikov ušli kao jasni i posve određeni *termini* u rječnik *misaonog svijeta*. Andrić tvrdi da ruska književnost čitavo jedno stoljeće hrani i vodi čovječanstvo, ne zato što mu se hegemonistički nametnula, nego što sadrži u sebi, kao nijedna druga živa književnost, put ljudske misli i glas ljudskog srca. On smatra da bogatstvom i raznolikošću tema i širinom registra ruska literatura ima djela za sve ukuse i temperamenta, a kao njene karakteristične crte izdvaja: bogatstvo problematike, smjelost i iskrenost rješenja, savršenstvo umjetničke obrade, visoko moralno osjećanje, široko razumijevanje sudbine čovjeka, jedinstveno shvatanje vrijednosti i svetinja ljudskog rada, stalna težnja ka pravednijem poretku i boljoj i dostojnijoj sudbini čovjeka. Po tim osobinama ruska je književnost nadmašila sve književnosti svijeta, prešla granice svoje zemlje i svoga jezika te postala učiteljicom svih naroda, svih ljudi koji teže napretku, boljim i savršenijim oblicima života. Andrić konstatuje da je već na početku XIX vijeka bilo jasno da je ruski narod predestiniran da iz svoje sredine dâ takvu književnost. Ona je po svojim temama i nadahnućima dolazila pravo iz ruskog tla i nalazila odjeka i razumijevanja kod gradskog stanovništva i inteligencije. Andrić povezuje dva velika vijeka ruske književnosti – XIX i XX te ističe da je književnost prvog bila preteča, smjeli, često mučenički vjesnik onoga što je trebalo da dođe i što je sa Oktobarskom revolucijom 1917. zaista i došlo. On smatra da književnost nove, sovjetske Rusije ne samo da nije iznevjerila istorijsku misao ruske književnosti nego se još jače uz narod vezala. Andrić korijene nove sovjetske literature vidi u staroj ruskoj književnosti obogaćenoj novim iskustvima, saznanjima i pogledima. On smatra da je posve prirodno da je književnost u zemlji ostvarenog socijalizma prešla od kritičkog realizma na socijalistički realizam i da je u tome ostala vjerna dobroj tradiciji. Jer ako je tačna Turgenjevljeva misao da književnost ima za cilj i objekat „živu životnu istinu“, onda je, nastavlja Andrić, nova sovjetska književnost mogla i morala da uzme za predmet oblikovanja stvarnost svoje socijalističke države. Ona je to i učinila te postala hrana radnom i borbenom narodu u miru i ratu.

Andrić se u analizi poziva na tri naša velikana – Vuka Karadžića, Vatroslava Jagića i P. P. Njegoša. Za Vuka kaže da je napisao Kopitaru sljedeće riječi: „Ja ne znam ima li još gdje na svijetu da se ljudi o književnosti ovako trude i njome zabavljaju; kako god što se na starom Flajšmarktu govori i radi o trgovini, tako ovdje o literaturi“. Vatroslav Jagić, živeći u Rusiji, osjetio je, po Andrićevom

³ Tačan datum toga nastupa za sada nismo uspjeli utvrditi (Andrić 1947?).

mišljenju, budući preporod i veličinu ruskog naroda baš u vezi sa ruskom književnošću. Njegaš je umirući davao glavarima i preko njih narodu svoje posljednje savjete sa samrtničke postelje. *I u tom velikom trenutku, kad se istina dobro vidi i slobodno govori, on je, po kazivanju jednog savremenika, rekao Crnogorcima: „Držite se Rusije... i biće vam svako dobro!“* (Andrić 194?). Andrić je govor završio riječima: *Mislim, drugovi i drugarice, da na kraju možemo i mi da kažemo i našoj čitalačkoj publici i našim književnicima: u književnosti, kao i u svemu ostalom, „držite se Rusije!“* (Andrić 194?).

3. F. M. Dostojevski (1821–1881) jedan je od stožernih pisaca u odnosu Andrić ↔ ruska književnost. Naš je pisac, tumačeći individualnu i kolektivnu svijest, stupio u filozofsko-književnu interakciju sa Dostojevskim koji je po njegovom mišljenju uz Tomasa Mana najkrupnija figura na razmeđu 19. i 20. vijeka jer je sa njima počela nova evropska književnost (Jandrić 1982: 189). Andrić je baštinió od F. M. Dostojevskog i Tomasa Mana, po sopstvenom priznanju, krajnje racionalan, štedljiv i funkcionalan odnos prema deskripciji (Trnavac Čaldović 2016: 756). On nije posebno isticao nijednu knjigu F. M. Dostojevskog jer su mu sve bile *podjednako lepe i umetnički ujednačene* (Jandrić 1982: 190). Njega su najviše uzbudili ZAPISI IZ MRTVOG DOMA [ЗАПИСКИ ИЗ МЕРТВОГО ДОМА], PIŠČEV DNEVNIK [ДНЕВНИК ПИСАТЕЛЯ] bio mu je vrlo zanimljiv, dok je u mladosti drhtao nad ZLIM DUSIMA [БЕСЫ] (Jandrić 1982: 190–191). Andrić je priznavao da je na njegovo stvaralaštvo uticao ovaj ruski pisac, ali nikada nije mogao da kaže uolikoj mjeri (Jandrić 1982: 189). To se posebno odnosi na opis prirode: Dostojevski je među prvim u svjetskoj književnosti ostavio pejzaž, fizički izgled i odjeću junaka, jer je za njega duša bila najprivlačniji krajolik (Jandrić 1982: 189). Andrić priznaje da je pejzaž potisnuo pod izvjesnim uticajem Dostojevskog i Mana, opisujući prirodu u onoj mjeri koliko je potrebno da bi se shvatila sudbina čovjeka i njegovog djelovanja, smatrajući da je ona okvir u koji treba da se smjesti čovjek i njegova misao.

Vidite, priroda u mojim pripovetkama i romanima prelazi na ljude koji rade na mostu, njivi, u kući. Ja držim da je za celovitost dela više značajno prisustvo čoveka, njegove pomisli i rada, nego priroda koja deluje kao tvrda i gola činjenica (Jandrić 1982: 190).

Dostojevskog je uz Kafku Andrić izdvajao među evropskim i svjetskim piscima jer, po njegovom mišljenju, njih dvojica čine, *bez sumnje, kapiju nove književnosti, ne samo u Evropi, već i u celom svetu* (Jandrić 1982: 314). Oni su poznavali svoj zanat, a u literaturi malo je takvih majstora (Jandrić 1982: 316). Dostojevskog Andrić ubraja u red onih pisaca koji su cijelim svojim bićem, i bez prestanka, bili odani književnosti (Jandrić 1982: 191). Naš pisac posebno ističe radinost Dostojevskog, koji je pisao kao pravi robijaš: on je, poput Kafke i Flobera, znao da bdi je na svojim djelima i po šesnaest sati. *Bez malo da im u tome niko nije ravan u svetu, čak ni Balzak, koga bije glas da je danonoćno sedeo za pisaćim stolom* (Jandrić 1982: 191). Stoga mu je čudno da su neki protiv Dostojevskog i

Kafke (Jandrić 1982: 315). Ovaj posljednji opredijelio se za kolebanje kao put do cilja, što je, ističe Andrić, možda došlo od Dostojevskog:

Vidite, hteo je da spali sve svoje rukopise, a kako je lepo pisao. Kako je osetio tu moru života, svoga doba, vremena (Andrić 1994^b: 144).

Pored mnogo pozitivnog Andrić je kod Dostojevskog nalazio i slabosti. Recimo 1919. čitao je njegove tekstove i došao do zaključka da ima stranica za koje bi bolje bilo da ih nikad nije napisao: *to su časovi niske podlosti koje ima svak, ali o kojima se ne smije pisati niti govoriti* (Andrić 2000: 171). Koliko je bio zainteresovan za ovog ruskog pisca svjedoči i podatak da je iz Bukurešta 6. marta 1922. zamolio Svetislava Cvijanovića da mu pošalje MLADU ŽENU F. M. Dostojevskog, djelo koje je ovaj izdavač objavio 1921 (Andrić 2000: 318). Andrić je cijenio prepisku Dostojevskog, a takođe Flobera i Kafke.⁴ U najužem spisku pisaca čija je djela naš pisac preporučivao za čitanje pored Dostojevskog nalaze se još dva ruska autora – Ilja Erenburg i Andrej Platonov, a od drugih Kafka, Anri de Monterlan, Flober, Hari Martinson, Ejvin Jonson, Margerit Jursenar, Roy Marten di Gara, Viljem Fokner, Franc Kafka, Gete, Kjerkegor, Šekspir, Agnas Vilson i dr. (Jandrić 1982: 9).

Nikola Milošević tvrdi da se umjetnička ostvarenja Andrića i Krleže veoma razlikuju u pogledu načina umjetničkog oblikovanja i da se pandan takvoj razlici može naći još samo u stvaralaštvu Dostojevskog i Tolstoja (Milošević 1976: 179). Andrića i Dostojevskog spaja izvanredan pripovjedački dar, oba su fokusirana na čovjekov unutrašnji svijet, oba su u izvjesnoj mjeri i zagonetne ličnosti (Ivanova 2015: 279). Kada je u pitanju sličnost konkretnih tekstova dvaju pisaca, izdvaja se istom temom (zatočeništvom intelektualaca) PROKLETA AVLIJA i ZAPIS IZ MRTVOG DOMA.⁵ Andrićev traktat o apsolutnoj sreći Tome Galusa (ZANOS I

⁴ U *Floberovoj prepisci* smeštena je, reklo bi se, čitava jedna književna filozofija. Upravo prema ovom obeležju, *Floberovim pismima* najbliža je prepiska F. M. Dostojevskog i F. Kafke (Jandrić 1982: 248).

⁵ „U oba dela opisuju se lokacija i organizacija zatvora, osobine ljudi koji se u njima nalaze, njihovi razgovori. [...] U pogledu kompozicije, PROKLETA AVLIJA i ZAPISI IZ MRTVOG DOMA vrlo su slični. Saznanje o smrti glavnog junaka PROKLETE AVLIJE fra-Petra i razmišljanja fra-Rastislava prethode priči o putovanju fra-Petra u Carigrad. [...] U ZAPISIMA IZ MRTVOG DOMA dva su pripovedača. [...] U PROKLETOJ AVLIJI samo je jedan narator – autor, sveznajući pripovedač. [...] U Andrićevom romanu ima i dijaloga zatvorenika nalik onim u ZAPISIMA IZ MRTVOG DOMA. [...] ZAPISI IZ MRTVOG DOMA su u velikoj meri vrsta fiziološke skice robije, nalik drugim fiziološkim skicama, prisutnim u opusu pisaca ruske naturalne škole 19. veka [...] U Andrićevom opisu tehnički detalji organizacije zatvora u korelaciji su s ljudima, uznicima, zatvorenicima: *položaj je čudan, kao da je sračunat na mučenje zatvorenika*. Dostojevski u ZAPISIMA želi da upozna svoje savremenike sa svetom izopštenih [...] Taj svet i taj kut na isti način vidi i prvi čitalac ZAPISA IZ MRTVOG DOMA, čitalac koji je izdao uspomene Aleksandra Petrovića Gorjančkova [...]. Tvorac ZAPISA istražuje problem zločina i odnos počinioaca prema zločinu, problem milosrđa u odnosu prema zatvorenicima, norme ponašanja u specifičnom zatvorskom kontekstu. Pisca PROKLETE AVLIJE

STRADANJE TOME GALUSA) podsjeća na apsolutnu ali i fatalnu sreću koja obuzima lik „idiota“ kod Dostojevskog pred epileptični napad (Grubačić 2019: 339). Djetinjstvo je Andriću, baš kao i F. M. Dostojevskom, vrijeme koje određuje sudbine ljudi (Liović 2019: 446). Andrić ističe da je, sporeći se s mnogim protivnicima, Dostojevski, s pravom, ukazivao na „sveopštost i svečovječnost“ Puškinovog genija (Jandrić 1982: 327). Nakon konstatacije da tajne svojih djela pisci odnose u grob Andrić dodaje da je to možda najiskrenije rekao Dostojevski povodom Puškina:

Puškin je umro u punom procvatu svojih snaga i nesumnjivo je odneo sa sobom neka-kvu veliku tajnu. I, evo, mi sada, bez njega, tu tajnu odgonetamo (Jandrić 1982: 403).

Andriću je bilo žao umjetnika koji su stvarali u čamotinji pa kao primjer navodi Dostojevskog.

Dostojevski, taj veliki patnik pisanja, jadikuje na jednom mestu: „Ja sam ubeden da niko od naših pisaca, prošlih i sadašnjih, nije pisao u ovim uslovima u kojima ja ne-prestano pišem. Turgenjev bi umro i od same pomisli na njih. Kad biste samo znali kako je teško iskripljivati misao koja se u vama začela, za koju sami znate da je izvan-redna, pa ipak ste prisiljeni da je sakatite i to svesno“. U sukobu s piscima, ostali svet je u prednosti; on napada pravo, kao bokser, a umetnik nosi svoj teret na leđima, i u vreme bitke ne zna gde će ga sprtiti, dok priroda ostaje nema i slepa prema svakom bolu koji nosimo u duši (Jandrić 1982: 418).

Andrić u jednom razgovoru ističe neobičnost: Dostojevski nije volio Šopena, nazivajući njegovu muziku jektičavom (Jandrić 1982: 116).⁶

4. Maksim Gorki [A. M. Peškov] (1868–1936) imao je značajni uticaj u početnoj Andrićevoj fazi stvaralaštva, u fazi sazrijevanja. To je jedan od rjeđih stranih pisaca i njihovih djela kojima je Andrić posvetio pažnju (pored Tomasa Mana, Adama Mickjeviča, Hajnriha Hajnea, Volta Vitmena, Andrija Bordoa, Hermana Vendela, Augusta Strindberga, F. T. Marinetija, Gabrijela D’Anuncija) posebnim tekstovima, objavljenim prvi put 1919. godine.⁷ U radu GORKI: JEDNA GODINA REVOLUCIJE Andrić se osvrnuo na piščeve članke štampane 1917. u listu НОВАЯ ЖИЗНЬ [NOVI ŽIVOT] i posvećene revoluciji u Rusiji, koja *u svojoj veličini svoje savesti i grozovite adoslednosti pada prva, i kao biblijska grešnica otkriva sve svoje rane i poroke i ispoveda se javno i strahovito*, koja „puca u svim šavovima“, dok

interesuju osobine ličnosti svojstvene čoveku od rođenja, kao i ona koja se ispoljavaju u periodu adolescencije, interesuje tragična sudbina nevinog, fenomen pripovedača, tvorca stvarnosti koja bez njega ne postoji“ (Ivanova 2015: 279–285).

⁶ O drugim aspektima interakcije Andrić ↔ Dostojevski v. Kalezić 1982, Prunkl 1981 (o arhetipskom liku kod Andrića i Dostojevskog), Stojnić 1979 (o tematskom jedinstvu i strukturnoj razlici između ZAPISA IZ MRTVOG DOMA F. M. Dostojevskog, PROKLETE AV-LIJE Iva Andrića i GROBNICE ZA BORISA DAVIDOVIČA Danila Kiša), Vujnović 2005 (o Aniki I. Andrića i Grušenjki F. M. Dostojevskog).

⁷ Iste godine Andrić je u KNJIŽEVNOM JUGU objavio pod pseudonimom R prikaz prvog toma autobiografije Maksima Gorkog DJETINJSTVO [ДЕТСТВО] (Gorki 1919^b).

ruski narod umire a Rusi se međusobno ubijaju (Andrić 1919^a). Takav stav ruskoga pisca Andrić naziva *muškaračkim gestom*. Za te tekstove Andrić kaže da predstavljaju autentične i neprerađene prikaze događaja u Rusiji i ističe uviđavnost i čovječni stav M. Gorkog koji se *postavlja raširenih ruku pred strujom* i *želi da kaže razbješnjeljoj revoluciji: dovde, a ne dalje!* (Andrić 1919^a), što mu ne uspijeva, jer njen bijes sve povlači za sobom i gazi. Ti Gorkovljevi tekstovi predstavljaju za Andrića kulturno-istorijske dokumente koji pokazuju pjesnikovu ličnost sa nove i simpatične strane. Gorkog naziva nekadašnjim pjesnikom bosonogih nihilista, pisca koji u članku O KULTURI vjeruje u progres čovječanstva i odgojnu moć kulture. Andriću je dirljiva naivna i kasna vjera u kulturu i njenu moć te nadasve velika i simpatična iskrenost. Naš pisac sumnja u Gorkovljev optimizam i smatra da ruski pisac zaboravlja koliko je bio *destruktivan rad decenija*, u kom je i sam imao udjela te dodaje: *A revolucija u Rusiji ide napred po Nečajevljevom receptu: „Punom parom kroz močvaru.“* (Andrić 1919^a). Gorkovljevu poziciju smatra smjelim stavom koji nosi u sebi tragičnu ljepotu. Gorki po njegovom mišljenju sve promatra sa strane, dobro vidi, a ima smjelosti (ili bar ju je još imao te 1917) da kaže tri stvari: (1) „Glavni krivci ove drame nisu [...] ni provokatori, ni opskurni proturevolucionarci, nego jedan gori i moćniji neprijatelj – naša teška, sveruska glupost?“, (2) „Rus voli grozote kao dijete bajke.“; (3) „Otvoreno rečeno, hteo bih svima da poručim: Budite čovečniji u ovim danima sveopćeg bestijalizovanja!“. Andrić konstatuje da Gorki prati, bilježi i kritikuje aktuelne događaje i kao savjest revolucionarne Rusije iznosi sve na vidjelo: podmuklost i pokvarenost buržoazije, nepravda i svirepost proletarijata, budžaklijsku trgovinu, bestijalnost mase, izobličenje svih programa, surovost štampe, glad, antisemitizam itd., pozivajući se na misao ruskoga pisca: „Jedanput se ipak moraju platiti svi ti dugovi prošlosti i raščistiti u čoveku i oko čoveka!“ (Andrić 1919^a).

Andrić će se Gorkom (a) vratiti nakon Drugog svjetskog rata člancima STVARALAČKA ISKRA (1946), STVARALAČKA RUKA (1946) i (b) poslije dobijanja Nobelove nagrade (1961) tekstom MOJ PRVI SUSRET SA DELOM M. GORKOG (1964).

U radu STVARALAČKA ISKRA (Andrić 1946^a) Andrić potencira ono što spada među najvažnije motive stvaralaštva ruskoga pisca – svjetlost.⁸ Gorki se posmatra u opoziciji tamno – svijetlo i ovo drugo ističe kao dominantni marker. Andrić je još kao mlad pročitao romantične priče M. Gorkog i od tada je u njemu, *u sjaju Gorkovljeve rečenice*, ostalo saznanje da je to *pisac koji teži za svetlošću i sam stvaralac svetlosti*. U to vrijeme naša i evropska kritika prikazivale su Gorkoga kao pisca „tamnih strana života“ i tvrdila da je njegovo iznošenje mračnog i ružnog života samo po sebi svrha, što Andrić smatra potpuno pogrešnim jer se gubila iz vida prava piščeva namjera: Gorki je slikao tamne strane života, ali ne sa ciljem da ih ovjekovječi, nego da, nakon umjetničke obrade, doprinese njihovom

⁸ To je posebno pokazao zbornik ANDRIĆEVA SUNČANA STRANA (Tošović 2019).

iskorjenjivanju, da na njima, kao na tamnoj pozadini, jače istakne svoju svijetlu viziju boljeg života. Ovdje Andrić odlazi u retrospekciju, odlazi u svoju ranu mladost kada je otkrio Gorkog (što je i pismeno izrazio u svojoj 27. godini, 1919): *Gledajući danas završeno delo M. Gorkog, jedinstveno i srećno zaobljeno kao kod malo kog svetskog pisca, zreo čovek može da nađe punu potvrdu onog što je nekad kao dečak samo slutio* (Andrić 1946^a). A onda se opet vraća svetlosti konstatacijom da je život i djelo M. Gorkog teški, dugi i neprekinuti put ka njoj: put koji je vodio kroz tamu i lutanja, ali je na tom putu uvijek prosijavala iskra svetlosti prema kojoj se valjalo probijati. *Za mladog, neukog i sirotog radnika, kad još nije mogao jasno ni naslutiti svoj stvaralački put, ta svetlost bile su prve knjige koje je čitao* (Andrić 1946^a). Element svetlosti Andrić nalazi i u tome što siromaštvo, poroci i stradanja nisu Gorkog nikad potpuno obeshrabrivali, nego izazivali otpor i težnju ka boljem. Svetlost Andrić ne nalazi samo u knjigama nego i samoj личности ovoga pisca: On je bio siromašni noćni čuvar na željezničkoj stanici, imao je težak život, pun očajanja i, ponekad, opterećen razmišljanjima o samoubistvu, ali je sanjao i o tome da učini neko slavno djelo, maštao je o svijetlim radostima života. Andrić otkriva svetlost i u načinu stvaranja ovog pisca: tokom izgnanstva u zabačeni Arzamas (zbog napisa i revolucionarne aktivnosti) Gorki je do u duboko u noć radio. Slijedi ono što podsjeća na opis noći francuskog i austrijskog konzula u TRAVNIČKOJ HRONICI: prozori M. Gorkog *su svetleli nad usnulom i mračnom varoš, što su mjesne vlasti primale sa velikim podozrenjem*.

Kad su policijski agenti izvestili o tome svoga šefa, on je izjavio da ga zabrinjuje taj čovek koji ne spava kad drugi ljudi spavaju i da mu se kasna svetlost sa njegovih prozora nimalo ne sviđa. Krupni šef policije u Arzamasu nije bio na pogrešnom putu, jer ta će svetlost sa prozora zatočenog pisca stići daleko i prodreti duboko u život ruskog naroda i duše ruskih ljudi (Andrić 1946^a).

To se zatim povezuje sa dramom ДЕТИ СОЛНЦА [DJECA SUNCA]: *Nije slučajno da se poslednji čin jedne od prvih i najmračnijih drama M. Gorkog odigrava u proleće i da je sav prelive – svetlošću*. Slijedi komentar:

Kada je nekoliko godina docnije, posle krvave petrogradske nedelje od 9. januara 1905. godine, Gorki bio zatvoren u Petropavlovsku tvrđavu, u sivu i vlažnu ćeliju br. 9 Trubeckog bastiona, on je, čim je dobio hartiju i pero, počeo da piše svoju dramu koja je nosila naslov DECA SUNCA (Andrić 1946^a).

Andrić zaključuje da je u životu i djelu M. Gorkog uvijek tama, na kraju, radala svetlost. Kao što je isticao radinost Dostojevskog, Balzaka i Kafke, tako i kod Gorkog naš pisac nalazi tu crtu karaktera. Ovaj rad o Gorkom pokazuje da je on detaljno proučio nekoliko Gorkovljevih tekstova, prije svega pripovijetke KONOVALOV [КОНОВАЛОВ], DRUGOVI [ДРУГОИ] i dramu DJECA SUNCA [ДЕТИ СОЛНЦА].

Pored svetlosti Andrić ističe kod ruskoga pisca osobeni postupak, naročitu psihološku tehniku kojom se služi: gotovo sve njegove radnje i sva filozofija pripovijedanja proizilaze iz životnih opozicija. Gorki sastavlja dvije suprotnosti, ali onako kako ih život sam spaja. *Zatim, primičući ih sve bliže i bliže jednu drugoj,*

on ih uobličava i razrađuje, svaku za sebe i obe zajedno u njihovom međusobnom odnosu, dok ih, na kraju, ne primakne tako blizu da iz njih – plane iskra kao iz dve bakarne žice nabijene strujom pozitivnog i negativnog elektriciteta (Andrić 1946^a).⁹ I ovdje dolazi motiv svjetlosti:

Tada svetlost obasja krug posve novih činjenica i prenese nas u posve nove, neslućene predele. To je put kojim pisac postaje stvaralac, jer: otkriti nam u toj njegovoj svetlosti ono što bez nje ne bismo nikad saznali ni poznali, znači isto što i stvarati (Andrić 1946^a).

Andrić ističe da se taj postupak stalno ponavlja, da je uvijek prirodan i, u svojim bezbrojnim varijantama, uvijek izgleda kao nov. Te dodaje: *Taj postupak je, u stvari, toliko jednostavan koliko je ingeniozan; u njemu je sav ogromni pripovedački dar M. Gorkog* (Andrić 1946^a).

Konačnim zaključkom dovodi se u vezu umjetnički postupak i motiv svjetlosti – stvaralačka iskra M. Gorkog gasne sa posljednjim proznim tekstom i posljednjom riječju: *I nad celokupno delo i sav život toga pesnika borca mogle bi se staviti, kao natpis, reči koje je on napisao o jednom svom junaku: „Njegova duša je prostrana, on stremlji daljini, voli sve ono što je svetlo, a i sam ima u sebi nečeg svetlog.“* (Andrić 1946^a).

U drugom tekstu – STVARALAČKA ISKRA (Andrić 1946^a) Andrić se vraća na Gorkovljev umjetnički postupak: jednom, davno, neko ga je zapitao u čemu je Gorkovljeva tajna, na šta Andrić, po sopstvenom priznanju, nije umio da odgovori, ali je kasnije, prečitavajući djelo ruskoga pisca, često pomišljao na to i došao do zaključka da se ona krije u riječima koje je A. P. Čehov uputio mladom M. Gorkom, 1898. godine, povodom njegove pripovijetke U STEPI:

Vi ste plastični, tj. kad predstavljate stvar, vi je vidite i osećate pod rukama. To je prava umetnost! (Andrić 1946^b).

Andrić je dodao da su svi veliki realisti plastični. U vezi s time Andrić izdvaja kod Gorkog još jedan bitan motiv (pored svjetlosti) – ruke, što i u naslov izvlači (STVARALAČKA RUKA – Andrić 1946^b).

Od tih pripovedačevih ruku koje osećaju svaku stvar dok vajaju svoju pripovetku, misao i nehotice prelazi na ruke koje se javljaju u samim tim pripovetkama. I vi odjednom otkrivате u njima bezbrojne ljudske ruke u bezbrojnim pokretima i najrazličitijim oblicima delatnosti. Gorkijev čovek ima ruke. I to pada u oči više nego i kod jednog velikog realiste. Te ruke su stalno u pokretu, i to ne u nekim besciljnim, oblomovskim pokretima, nego u pokretima koji su strogo određeni, diktovani prirodnom nuždom i

⁹ Tako u pripoveci DRUGOVI on sastavlja dve potpuno protivne ličnosti, dva druga iz detinjstva, propalog plemića i pandura seljaka, da bi iz toga susreta bacio snopove svetlosti i na odnose društvenih klasa u nekadašnjoj Rusiji, i na čoveka uopšte. Ili, na primer, u pripoveci KONOVALOV. Konovalov biva ranjen prilikom pokušaja da pređe granicu, i leži u bolnici. Carinski stražar koji ga je „ulubio“ kundakom biva nešto docnije i sam ranjen nožem, i Gorki ih sastavlja u bolnici, krevet do kreveta, da bi iz toga dodira skitnice i stražara koji ga je ranio izvukao nova osvetljenja čoveka (Andrić 1946^a).

društvenom svrhom; kratko rečeno: te ruke su u dejstvu. U Gorkijevim pripovetkama se kopa, kosi, mesi, pliva, vesla, steže, tapše, moli, savija. Ne žive ljudi skrštenih ruku ni kod drugih pisaca, ali nigde, čini mi se, ne padaju u oči ruke i njihova stalna i raznovrsna aktivnost kao u delima M. Gorkog. Kad bismo pokrete njegovih junaka izdvojili iz teksta, registrovali ih, poredali i povezali jednom linijom, mi bismo dobili čudan grafikon celog života u svim njegovim vidovima, talasanjima i prelivima. Ti pokreti idu od najtežih ljudskih radova, kao što je zabijanje direkta u zemlju mehaničkim maljem, do zanesenog tapšanja pri ruskoj pesmi i igri, od bojažljivih milovanja do dušmanskih gazdinskih i roditeljskih šibanja, od ruke koja je „kao čelična opruga“ i koja stvara i preobražava život oko nas do one skitničke, parazitske, koja se lako pruža za milostinju, čak do očajničke ruke, bliske zločinu, koja bi htela „kljucnuti parajliju čoveka po tikvi“. Pojam čoveka je kod Gorkog nerazdvojan od pojma ruku (Andrić 1946^b).

Andrić analizira jednu od najtežih i najizrazitijih pripovijedaka M. Gorkog TUGA [ТОЧКА], u kojoj glavni junak nema nijedne ruke: *Taj „čovek bez ruku“ ostaje dugo u našem pamćenju, i upravo takav, unakažen i bezruk, čudno i bolno pokazuje šta znače ruke u čovekovom životu i kakvo je njihovo mesto i značenje u književnom delu M. Gorkog*. U svakodnevnom prilikama i prizorima običnog života Gorkovljevih ličnosti ruke su, nastavlja Andrić, ono što najviše govori o njima i o njihovom životu. Ruski pisac uvijek obraća pažnju na ruke svojih likova i pomoću njih ocrtava psihička stanja: kad su junaci nezaposleni i manje-više gladni („iščekujući da neko najmi naše ruke“), kad su u najtežem poslu i kada se u gomili dižu „razgolićene, preplanule i kosmate ruke, istežući se zajedno sa konopcem“ da izgledaju „kao da se tu moli gomila idolopoklonika, dižući u očajanju i zanosu ruke ka svom ćutljivom bogu“ (Andrić 1946^a).

Može se pretpostaviti da se Andrić, direktno ili indirektno, naslonio na Gorkog u snažnom opisu Zimonjićevih ruku u nezavršenom romanu OMERPAŠA LATAS.

Ponovio je Omer svoj poziv i, neočekivano, oberučke prihvatio kneževu desnu ruku. To je bila bela i čudno neotporna, ali ogromna, teška kao nedopečen hleb; a ipak se po nečem osećala uspravna snaga udarca kako bije iz te ruke koja je tolika da obe pašine jake ali mršave, lepo vajane, tamnolute ruke nisu mogle da je potpuno prekriju, i izgledale su na njoj malene, suve, kao ogorele (Andrić 2011).

Andrić se vratio Gorkom u tekstu UTISCI IZ STALJINGRADA (Andrić 1947). U njemu ističe da je veliki problem odnosa čovjeka prema radu mogao naći svoje puno i pravilno rješenje tek ostvarenjem sovjetskog poretka. Naš pisac smatra da je smisao novog vremena najbolje izrazio Maksim Gorki 1928. godine kad je, slaveći moćni napredak sovjetske industrije na Volgi, napisao:

Ja znam šta je to rad: to je izvor svih radosti, svega najlepšeg u svetu. I nikada, kroz čitavu istoriju čovečanstva, nikada ljudski um i volja nisu uzleteli tako visoko kao sada kod nas. Mi verujemo da će ruka koja je stvarala sve ovo što sam ja video, da će ta ruka i nadalje graditi. A ako iko pokuša zaustaviti ovu ruku, ona će se skupiti u pesnicu koja će smrviti sve što bude stajalo na njenom putu (Andrić 1947).

Andrić konstatuje da su to bile proročanske riječi jer nije prošlo više od deset godina i predviđanje se ostvarilo.

Našao se zavojevač koji je zaista 1941. pokušao da zaustavi sovjetsku ruku u radu, i ta ruka se zaista skupila u pesnicu, i zaista smrvila zavojevača. Ta pesnica sovjetske odbrane zvala se – Staljingrad. I ta pesnica, pošto je izvršila svoj istorijski zadatak, postaje danas opet mirna radna ruka sovjetskog čoveka (Andrić 1947).

U poznim godinama (1964) Andrić se ponovo sjeća (posljednji put) Gorkog i opisuje prvi susret sa njegovim stvaralaštvom i uopšte sa svjetskom književnošću (Andrić 1964). Andrić je išao u četvrti razred sarajevske gimnazije (imao je petnaest godina) kada je otkrio mogućnost pozajmljivanja knjiga u jednoj od knjižara.

Tako mi se prvi put ukazala svetska književnost, otkrila se mojim očima kao veliki svet o kome nisam mogao ništa doznati ni u svojoj kući ni u gimnaziji koju sam učio. [...] Ta svetska književnost, oličena u ovoj maloj, zbrdazdola sakupljenoj biblioteci austrijskog stila i ukusa, otvarala se pred dečakom kao okean koji je, ogroman i strašan, neodoljivo vabio na pučinu. Prosti slučaj rasprostro je preda mnom to nepoznato more, i ja sam zaplovio njime, žedno, žudno, nerazumno (Andrić 1964).

Tu je došao do male sveske pripovijedaka M. Gorkog. Pročitao je MAKAR ČUDRU (МАКАР ЧУДРА), STARICU IZERGIL (СТАРУХА ИЗЕРГИЛ) i druge priče. Bio je oduševljen pa je odlučio da i sam nešto slično napiše. Cio ljetnji odmor proveo je u tijesnoj i ubogoj sobi na Bistiku i u malom parku pored Miljacke, radeći na pripovijetki.

Teško je danas ponoviti šta je sve prošlo kroz glavu usamljenog dečaka u te letnje dane. Znam samo da od celog divnog sveta, letnjih kupanja, mladičkih šetnja i zabava ja te godine nisam video ništa. Sve su to zaklanjali džinovski likovi iz pročitanih pripovedaka M. Gorkog (Andrić 1964).

Kada je tekst bio gotov, zaželio je da nekome pokaže napisano, *kad ne mogu da je stampam i bacim u svet, kao što to čini ovaj veliki, nepoznati Rus koji se zove čudnim imenom Maksim Gorki*. Izabrao je dvojicu drugova, koji su gutali knjige kao i on. Rezultat je bio porazan: oba su našla da njegova pripovijetka ne valja ni pet para, da je lišena stvarne podloge i svakog smisla i, što je glavno, da predstavlja rđavu kopiju pripovijedaka M. Gorkog. Andrić je bio strašno pogođen. Ali tada nije znao da je taj njegov veliki i nedostižni uzor imao u ranoj mladosti trenutaka kad se zaklinjao sam sebi: „Nikad više! Nikad više ništa, ni u stihu ni u prozi!“ Andrić je brzo zaboravio svoje prvo, najveće književno razočaranje pa je već naredne jeseni došao do novih knjiga i novih drukčijih djela M. Gorkog. *Izlećio sam se zauvek od lude misli da pišem pripovetke kakve piše Gorki (Andrić 1964).*¹⁰

¹⁰ Aleksandr Romanenko tvrdi da je M. Gorki imao priliku da čuje Andrićevo ime u jesen 1927. u Berlinu od srpskog istoričara književnosti Stevana Janića (Романенко 2000: 13).

5. Andrić smatra da je teško pravdati činjenicu da su Nobelova priznanja mimoišla takve velikane književnosti kao što su M. Gorki i L. N. Tolstoj (Jandrić 1982: 182). Prvih godina iza rata (1946) Andrić i Aleksandar Belić radili su na redakciji SABRANIH DELA MAKSIMA GORKOG. Neki izvori ukazuju na to da je Gorki imao priliku da čuje Andrićevo ime: u jesen 1927. godine u Berlinu Gorkom je o Andriću pričao srpski istoričar književnosti Stevan Janjić (Романенко 2000: 13). Andrić se na više mjesta poziva na poziciju Maksima Gorkog o tome da je plemenit zadatak biti na zemlji čovjek i da gordo zvuči riječ *čovjek*. Našem je piscu bilo blisko mišljenje M. Gorkog o Puškinu:

Treba učiti od Puškina. Bežite od onog ko vam kaže da je Puškin zastareo (Jandrić 1982: 116).

6. M. A. Šolohov (1905–1984) treći je ruski pisac (pored Dostojevskog i Gorkog) čije je stvaralaštvo Andrić veoma cijenio. To je posebno izrazio nakon dodjele Nobelove nagrade M. A. Šolohovu 1965. Tim povodom Andrić je dao sljedeću izjavu Radio Beogradu:

Vest o dodeljivanju nagrade za literaturu Švedske akademije Mihailu Aleksandroviču Šolohovu za njegov roman TIHI DON naišla je na opšte razumevanje i jednodušno odobravanje njegovih čitalaca čiji je broj u svetu ogroman. Razumljivo je da i Radio Beograd poklanja naročitu pažnju tome događaju, kao što to čine radio stanice, časopisi i listovi svuda po svetu. Lično, zahvalan sam drugovima iz Radio stanice Beograd što su mi dali prilike da i ja učestvujem u toj emisiji, iako to moje učešće može biti samo kratko i skromno obimom i sadržinom. Ostavljajući stručnjacima i poznavaocima da govore opširnije o piscu i njegovom nagrađenom delu, koristim se ovom prilikom da ovde pročitam samo svoju kratku i iskrenu poruku: Radujem se što je ovogodišnja Nobelova nagrada za književnost dodeljena M. A. Šolohovu i njegovom širom sveta poznatom delu. To priznanje u punoj meri zaslužuju i nagrađeno delo, i njegov autor, i velika literatura kojoj oni pripadaju. Milo mi je što mogu na ovaj način uputiti srdačne čestite autoru TIHOJ DONA i poželeti mu dug život, dobro zdravlje, i plodan rad (Andrić 1965).

U razgovoru sa jednim članom Odbora za dodjelu Nobelove nagrade Andrić je potvrdio visoko mišljenje o M. Šolohovu:

– Zar vi mislite da je Šolohov zaslužio nagradu? – upitao me je gospodin Esterling. – *Još kako!* – odgovorio sam. – Jeste li vi čitali Šolohova? – upitao me je. – *Jesam, i to na ruskom* – odgovorio sam. – Na ruskom! – pomalo se iznenadio gospodin Esterling. – Ja moram priznati da ga još celog nisam pročitao – dodao je iskreno. – *Kad ga pročitate, uveren sam da ćete promeniti mišljenje. To je veliki pisac* (Jandrić 1982: 180–182).

Andrić je bio kritičan prema motivima koji su bili osnova mnogih odluka Nobelove komisije a koji su negativno uticali na kandidaturu i konačni izbor ruskih pisaca (Jandrić 1982: 180–182). Njegov stav može se sažeti u četiri tačke. (1) Odbor za dodjelu Nobelove nagrade ogriješio se o Ruse, a favorizovao je Francuze. Šveđani su imali dvije slabosti: jednu prema Francuskoj u pozitivnom

smislu, a drugu prema Rusima u negativnom smislu – brojnim su Francuzima nezasluženo dali nagradu, a mnogim velikim ruskim piscima uskratili je.

Pa, molim vas, pogledajte, za tih pedeset godina o kojima piše Esterling, najviše nagrada odneli su Francuzi, čak sedam, a najmanje Rusi – samo jednu. Pri tom treba imati na umu da je reč o razdoblju u kojem je ruskoj književnosti sigurno pripadalo vodeće mesto u Evropi, ako ne i u svetu. Čime bi se inače mogla pravdati činjenica da su Nobelova priznanja mimoišla i takve velikane književnosti kao što su Tolstoj i Gorki (Jandrić 1982: 180–182).

(2) Odbor za dodjelu Nobelove nagrade griješio je posebno time što se suviše obazirao na politiku, što *nije lepo i što je moralo uneti neke nesporazume*. Politički motivisanim Andrić smatra dodjelu nagrade i nekim ruskim književnicima (Bunjinu, Pasternaku i Solženjcinu¹¹) i ističe kao vrhunski kriterijum umjetničku vrijednost djela.

Setite se Bunjina, Pasternaka i, najzad, Solženjicina... Ja znam da je, opet, teško isključiti politiku iz bilo kakve nagrade i da svaka nagrada ima i političko značenje, ali delo treba da bude presudno. Ali da im, bez obzira na sve to, zameram za Ruse i Pabla Nerudu (Jandrić 1982: 180–182).

(3) Odbor je napravio fatalnu grešku nedodjeljivanjem Nobelove nagrade L. N. Tolstoj.

Samo pazite da vam se u ovom slučaju ne ponovi greška kao ona sa Tolstojem. Kasnije, kao što se zna, Šolohov je dobio nagradu. [...] (Jandrić 1982: 180–182)

Međutim i za Odbor nalazi razumijevanje i opravdanje zbog složenosti izbora.

Ali, ni Šveđanima nije lako: mnogi ljudi zaslužili su takvo priznanje, a ono se može u godini dana dodeliti samo jednom! Uostalom, zar Andres Esterling u svom osvrtu na dodeljivanje Nobelove nagrade za razdoblje od pola veka (do 1950. godine), nije sasvim lepo i iskreno priznao: „Ne može se poreći da istorija Nobelove nagrade za književnost nije i istorija neoprostivih grehova.“ Samo ne verujem da je poznati Šveđanin u pravu kad iznosi svoja uveravanja da nijedan zaslužan pisac na svetu nije mimoiđen (Jandrić 1982: 180–182).

7. Sa Šolohovom Andrić se, prema sopstvenom kazivanju, nikada nije susreo, ali su nekoliko puta razmijenili čestitke.¹² Postoji podatak da je u počasnom radnom predsjedništvu Osnivačkog kongresa Saveza književnika Jugoslavije 1946. bio, između ostalih, taj pisac (Peković/Kljakić 2012: 80). Na ovome skupu Andrić je izabran za prvog predsjednika Udruženja. Prema planu održavanja književnih večeri Društva za kulturnu saradnju Jugoslavije sa SSSR (Terazije

¹¹ O Prokletoj avliji kao preteči Gulaga v. Petrov 1991.

¹² *Kasnije, kao što se zna, Šolohov je dobio nagradu. To mi je, verujte, bilo drago. Inače, sa tim poznatim piscem nisam se nikad sreo; samo smo povodom njegove nagrade izmenjali prigodna pisma [...] (Jandrić 1982: 180–182).*

35/III) sačinjenog 4. juna 1948. bilo je predviđeno da Andrić govori o Šolohovu.¹³ Neki su nazivali Andrića jugoslovenskim Šolohovom, a takođe Tolstojem.¹⁴

8. Kada su u pitanju paralele između Iva Andrića i drugih ruskih pisaca, treba izdvojiti sličnosti i razlike između Andrića i I. S. Turgenjeva (1818–1883). To je predmet šire analize Sava Penčića (1981: 731–741), u kojoj su se iskristalisala dva osnova zaključka: a) po mnogim fundamentalnim svojstvima Andrić i Turgenjev su antipodi, b) između njih postoji određena srodnost, sličnost.

Različitosti se mogu rezimirati u osam tačaka. (1) Turgenjev se bavio živom i tekućom savremenošću sopstvene zemlje i sopstvenog naroda; – Andrić se prevashodno bavio njihovom prošlošću. (2) Turgenjev je bio principijelno ravnodušan prema bilo kakvim istorijskim temama; – Andrić je na njima izgradio najveći i umjetnički najznačajniji dio pripovjedačkog i romansijerskog opusa. (3) Turgenjev je bio građanski, društveno i idejno angažovani stvaralac, javni radnik, aktivni sudionik u aktuelnim društvenim i političkim dilemama svoga doba; – Andrić je za svoje osnovno načelo proklamovao neučestvovanje u raspravama i problemima tekuće, konkretne životne i društvene svakodnevnice. (4) Turgenjevljevo djelo svojevrsna je duhovna istorija njegovoga doba, široko okrenuta prema društvu u kojem je pisac živio; – Andrićevo djelo je, sa manjim izuzecima, u sebe zatvoreni i sam sebi okrenuti svijet u kojem nema prostora za bilo kakve subjektivne autorske ideološke ili društvene angažmane. (5) Turgenjev je pisao da bi pokrenuo i unapredio jednu konkretnu društvenu stvarnost; – Andrić je najkрупnija i najznačajnija društveno-istorijska događanja prevodio u prostor umjetnosti, ona su za njega samo medij i materijal umjetničkog oblikovanja i mišljenja. (6) Dijametralno suprotne stvaralačke pozicije Iva Andrića i I. S. Turgenjeva imale su čitav niz logičnih reperkusija na stil, metod i prozni postupak jednog i drugog autora, na izbor teme, funkciju naratora, posebno na izbor i model junaka. (7) Turgenjeva je zanimalo prevashodno junak subjektivne projekcije, snažna i posebno označena individualnost; – Andrić se najčešće bavio takozvanim likom-funkcijom, junakom nosiocem državne moći, simbolom snage i autoriteta državne vlasti. (8) Dok je ideološka i društvena akcija Turgenjevlijevog junaka, romantičara i zanesenjaka, uperena protiv autoriteta i simbola državne moći i moći vlasti (u osnovi njegovog angažmana stoji snažna potreba za ličnim čuvstvenim ostvarenjem, za ličnom srećom), čuvstveni život Andrićevih junaka

¹³ Pored njega trebalo je da nastupe te godine: Radovan Lalić, Velibor Gligorić, Milan Bogdanović, Čedomir Minderović, Radovan Zogović, Tanasije Mladenović. Andrić je zamoljen da do 1. septembra dostavi odlomke svoga teksta kako bi se dali pozorišnim umjetnicima radi spremanja za čitanje. Materijal o tome čuva se u Andrićevom ličnom fondu pri SANU (kutija 28, br. 929–930).

¹⁴ Posljednje poređenje Andrić nije volio pa ga je odbijao (Andrić 1975). O folklor-nim elementima u strukturi slike TIHOG DONA i NA DRINI ČUPRIJE v.: Čović 2002^c.

odvija se na periferiji njihovog državnog i istorijskog misionarstva, najčešće kao deformisana čuvstvenost, kao mutna i animalna strastvena izopačenost.

Srodnost se manifestuje u sljedećem. (1) Oba pisca karakteriše isto zajedničko svojstvo – *fatum* tragične sudbinske označenosti, u konačnom ishodu, *fatum* smrti;¹⁵ tragični osjećaj svijeta kod Andrića je univerzalan, a kod Turgenjeva je prije svega došao do izražaja u jednoj posebno označenoj liniji njegovoga stvaralaštva koja se začela vrlo rano. (2) Beskraj vasiona, vječno vreme neprekidnog trajanja istorijske epohe, predmeti neuništivog ljudskog neimarstva i kod Turgenjeva i kod Andrića mjera su ljudske sudbine i ljudskih poduhvata, simbolična slika njihove kratkovječnosti, trošnosti i prolaznosti. (3) Vječno je izvan konkretne, pojedinačne ljudske sudbine koju Turgenjev i Andrić slikaju, koja je unutrašnjim ustrojem predodređena za tragičan ishod, i isti smisao imaju kama, koja sustiže graditelja višegradske ćuprije Mehmedpašu Sokolovića, i lapis, kojeg u datom trenutku nije bilo da Bazarov izgori smrtonosnu ranu. (4) U naponu moći i razmahu snage uvijek postoji nekakva nepredvidljiva, banalna i fatalna pojedinost koja sjenku tragične ironije i kod Turgenjeva i kod Andrića baca upravo na one likove koji su nosioci moći ili ideje moći, koji su zaželjeli nešto više i napravili neko prekoračenje bilo u pravcu zla, kakav je često slučaj sa Andrićevim junacima, ili u pravcu plemenitog zanosa, koji karakteriše junake Turgenjeva. Ta prekoračenja se i u jednom i u drugom slučaju vrše u odnosu na jednu u imaginaciji sazdanu ideju o prirodnim i dopustivim granicama čovjekove moći. (5) Ona izvan tih prirodnih i dopustivih granica prema Andriću sama u sebi nosi klice sopstvene propasti, a pretjerani zanos i polet Turgenjev nije oprostio ni tako bezazlenom junaku kao što je Pavluša iz BEŽINE LIVADE. (6) Oba pisca njegovala su pjesme u prozi – Turgenjev SENILJE, a Andrić prozno-lirske zapise EX PONTO, NEMIRI i NESANICE; ova djela, sasvim srodna po formi, po stilsko-kompozicionoj strukturi, imaju istu namjenu i donekle istu sudbinu, s tim što su Andrićeve „male proze“ nastale na početku, a kod Turgenjeva na kraju stvaralačkog puta. (7) Najčešći, u izvjesnom smislu čak i konstantni, motivi Turgenjevljevih i Andrićevih pjesama u prozi jesu osjećanje usamljenosti, osjećanje apsurdna, besmislenosti života, straha i, na kraju, smrti. (8) Motiv usamljenosti razliven je po cijelom stvaralaštvu Andrića i Turgenjeva. (9) Izlaz iz „neopisivog užasa“ bila je meditacija o smrti koja je takođe zajednički motiv Andrićevih i Turgenjevljevih malih proza. Motiv smrti u Andrićevom EX PONTOU i Turgenjevljevim SENILJAMA

¹⁵„Setimo se u tom pogledu Rudina, Insarova, Bazarova, Nježdanova, na jednoj strani, i, recimo, Radisava, Anđe, Lotike, vojnika Feduna, Kostake Nenišanua, Alipaše Rizvanbegovića, Hamidage, Robinje, Barona, Geometra P., Alihodže, Mehmedpaše, na drugoj; kao i onih mnogobrojnih likova Andrićevih dovedenih u stanje 'senke od čoveka', za koje takođe nalazimo analoge u Turgenjevljevom stvaralaštvu, kakvi su Liza Kalitina iz PLEMIČKOG GNEZDA, Lukerja iz ŽIVIH MOŠTI, Jevlampija Harlova iz STEPŠKOG KRALJA LIRA, Potugin iz DIMA, otac Aleksije iz istoimene priče, roditelji Bazarova iz OČEVA IDEJE i mnogi drugi“ (Pencić 1981: 733).

sastavni je dio diskretno izraženog, ali neosporno prisutnog istorijskog konteksta sa prizorima stvarnih smrti koji su i jednog i drugog umjetnika navodili na duboka razmišljanja. Kod Andrića je to Prvi svjetski rat, kod Turgenjeva Rusko-turski rat 1878. godine.

Dodali bismo Andrićevoj zabilješku o tome da je Turnjejev napisao proročanske riječi: „U ruskom čoveku se krije i sazreva zrno budućih velikih dela, velikog narodnog napretka.“ (Andrić 194?).

9. U odnosu Iva Andrića i N. V. Gogolja (1809–1852) pada u oči podudarnost u sudbini dvaju romana: PROKLETE AVLIJE i MRTVIH DUŠA. Oba djela doživjela su osjetna skraćivanja – Andrić je AVLIJU dvostruko smanjio, a Gogolj drugi tom MRTVIH DUŠA spalio. Sam Andrić konstatuje da je taj Gogoljev roman trebalo da bude znatno širi, a ispalo je sasvim drugačije: *I deo M. D. bio je tek deseti deo onoga što trebalo da bude II deo* (Andrić 19??). Andrić u jednom razgovoru dovodi u vezu svoga junaka Ali-pašu i Gogoljevog Čičikova: *U nekim starim dokumentima pominje se da je Ali-paša, poput Gogoljevog Čičikova, tražio harač i za mrtve duše, a neki tvrde da je naređivao da se harač kupi i za trudne žene* (Jandrić 1982: 153). Andrić je detaljno analizirao prepisku N. V. Gogolja i iz nje, kao i iz niza njegovih djela, pravio izvode (najviše u odnosu na sve druge ruske pisce), bilježio interesantne misli i ponekad ih citirao.¹⁶ Recimo, kada je govorio da voli da putuje u Bosnu jer mu se u njoj uho smiruje i odmara na kratkim i razvučenim dužinama riječi i imena koje je slušao u djetinjstvu, on dodaje: *Gogolj je za tu priliku imao dobru rusku reč „nazvučatsja“, što bi u grubom prevodu moglo da znači: snabdeti se zvukovima zavičaja* (Jandrić 1982: 48). Andrić pravi izvode čas na ruskom, čas na srpskom. U mapi „Gogolj, Prepiska“ (Arhiv SANU, Andrić 19??) našli smo, recimo, nekoliko zapisanih Gogoljevih misli na ruskom:

¹⁶ O Andrićevom čitanju Gogoljeve prepiske piše Žaneta Đukić Perišić: „Pogledamo li, na primer, samo četvortomna sabrana pisma Nikolaja Vasiljeviča Gogolja (Н. В. Гоголь. ПИСЬМА, I–IV, s. d.), delo koje se pod signaturom IV–1234 nalazi na policama lične biblioteke u Spomen-muzeju Ive Andrića, videćemo da je Andrić pomno čitao epistole velikog ruskog pisca, prateći postupno razvoj njegovog duhovnog rastrojstva, evoluciju njegovih religioznih osećanja i méne u njegovom pripovedačkom postupku. Knjige pisama Andrić je obeležavao na marginama, mnogi delovi teksta podvučeni su, a niz zanimljivih komentara potvrđuju da se pisac ozbiljno bavio analizom Gogoljevih pisama. Na primer, u prvom tomu, na stranici 368, primećuje da je Gogolja zdravo shvaćanje piščevog poziva opominjalo da bude što bliže ljudima svoje zemlje. Taj stav kao da je korespondovao sa Andrićevim shvaćanjem spisateljskog poslanja: on je verovao da pisac mora biti uz tradiciju i jezik svoga naroda, videvši u Gogoljevom usamljeničkom lutanju uzrok slabljenja njegovog stvaralačkog potencijala“ (Đukić Perišić 2012: 17).

Чего не сумеешь объяснить, о томъ лучше молчи.¹⁷ ♦ Ничто такъ не успокаиваетъ, какъ история (Andrić 19??)¹⁸ ♦ Ради Бога не забывайте, что и кроме женъ есть еще такія вещи [неčitko], о которыхъ нужно подумать (Andrić 19??).¹⁹

Na drugom mjestu Andrić prevodi Gogoljeve misli:

O kako mi je teško objasniti ma šta što se odnosi na mene. ♦ Kunem se da ću učiniti nešto što ne čini običan čovek (Andrić 19??).

Andrić često sadržaj Gogoljevih pisama povezuje sa aktuelnim trenutkom, ukazujući na veze sa određenim ličnostima.²⁰

Već u 20. godini života Andrić je bio upoznat sa stvaralaštvom N. V. Gogolja, o čemu svjedoči i podatak da u pismu Milošu Vidakoviću iz Višegrada (sa Borika) 15. jula 1912. spominje komizam kod ovoga pisca: *Ljudi su u kasabi brbljivi, brutalni i glupi, a život im je smradan i pust, pun jada i komičnosti, Gogoljeve komičnosti* (Andrić 2000: 20).

Univerzalni motiv tvrđice u literaturi opisivao je Gogolj, a Andrić je iskoristio motiv novca u urbanom kontekstu i učinio Gospođicu demonski otuđenom i posvećenom zelenastvu, specifičnom ženom u galeriji tvrđica svjetske literature; Rajka Radaković je umrla od straha zbog sopstvenog vlažnog kaputa okačenog na vješalicu; ovaj simbol ispražnjenog subjekta stupa u dijalog sa Gogoljevim ŠINJELOM (Glišić 2016: 258).²¹

10. Iva Andrića i L. N. Tolstoja (1828–1910) povezuju, prije svega, istorijski romani. Kod oba pisca postoji isti motiv – Napoleonov rat protiv Rusije 1812, s tim što je u četverotomnom RATU I MIRU on obrađen u obliku epopeje, a u jednodimenzionalnoj TRAVNIČKOJ HRONICI fragmentarno kao odjek zbivanja sa ruskih prostora u uskoj travničkoj dolini.²² Andrić se u pismu Zdenki Marković 4. marta 1922. iz Bukurešta osvrnuo na tolstojizam i istakao da ne voli ruske haotične težnje (Andrić 2000: 221). Njegovi ženski likovi imali su svoje individualne karaktere, sudbine i skrovite tamne strane, svaka na svoj način, kao srećne i nesrećne porodice L. N. Tolstoja (Nikolić 2019: 542). U govoru na večeri posvećenoj ruskoj

¹⁷ [Ono što ne možeš objasniti, bolje je da o tome ćutiš.]

¹⁸ [Ništa tako ne smiruje kao istorija.]

¹⁹ [Zaboga, nemojte zaboraviti da pored žene postoje još takve stvari na koje treba misliti.]

²⁰ „[...] na stranici 62. drugog toma [...] obeležava pasus Gogoljevog pisma iz Venecije, u kojem opisuje kostime u nekakvom italijanskom komadu, naznačavajući na zalistu sebi podsetnik: *za Lepo*. Jasno je da pisac misli da bi taj podatak bio koristan njegovoj ženi Milici Babić, kojoj je nadenuo ime *Lepo* i koja je bila kostimograf u beogradskom Narodnom pozorištu“ (Đukić Perišić 2012: 196).

²¹ O odnosu Andrić ↔ Gogolj v.: Батаева 1997.

²² O dva pristupa Napoleonovoj eposi u romanima RAT I MIR Lava Tolstoja i TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića v.: Nedeljković 1985, a o dramama civilizacija u njima v.: Nedeljković 1986.

književnosti odmah poslije Drugog svjetskog rata Andrić se, između ostalog, poziva na hrvatskog novinara Krunoslava Heruca koji je u pismima iz Rusije došao do niza zapažanja i konstatacija o velikoj ulozi književnosti u Rusiji i Rusije u svijetu i koji je govoreći o jednoj knjizi Lava Tolstoja, tada objavljenoj, rekao: *On [Tolstoj] nam najjasnije predočava ono goruće pitanje, kojim se sada sve rusko društvo zanima o odnošaju inteligencije prema narodu, o reguliranju ručnog i umnog rada* (Andrić 1945–1947). I zaista, nastavlja Andrić, Tolstoj je već tada bacio u svijet veliku riječ, kad je rekao „da rad ne treba da bude strašilo za jedne i teška robija za druge, nego da on mora biti opšta, radosna stvar koja sjedinjava ljude.“

Naš je pisac tvrdio da je Tolstoj, za razliku, od Dostojevskog i Gogolja, dovolio sebi da ne shvati Puškina:

Prosto je neverovatno ako vam kažem da je on prezirao većinu Puškinovih poema, za neke čak turdeći da su „pravo đubre“. Jedino je donekle cenio CIGANE (Jandrić 1982: 116).

Andrić je analitički čitao pisma L. N. Tolstoja.²³

11. Iva Andrića i A. S. Puškina (1799–1837) odlikuje, između ostalog, podudarnost u jednom detalju stvaralaštva: oba su imala po jedan najkreativniji period stvaralaštva: Andrić Drugi svjetski rat (kada je napisao i dovršio svoje najveće romane), a A. S. Puškin boldinjsku jesen (болдинская осень) 1830. Oba obrađuju motiv škrtice, s tim što je kod Andrića junak ženskog roda (Gospođica, Rajka Radaković – ГОСПОДИЦА) a kod Puškina muškog (Škrti ricar – ШКРТИ РИКАР [СКУПОЙ РЫЦАРЬ]). Oba pisca imaju djelo u čijem se naslovu nalazi kriolema *mečava*: pripovijetka МЕЧАВА Iva Andrića i МЕЧАВА [МЕТЕЛЬ] A. S. Puškina. Misao da je gotovo sam Gospod Bog protiv toga da pisci stvaraju Andrić potkrepljuje Puškinovim primjerom:

Pogledajte samo, nikog nije zadesila takva sudbina kao pisce. Uzmite na primer Puškina – bio sam na Nevki, tamo gde je poginuo (Jandrić 1982: 418).

Andrić ističe da se ljepota narodne pjesme HASANAGINICA dopala Puškinu (Jandrić 1982: 434). Postoji izvjesna sličnost između Andrićeve brižne Ajkune Hreljić iz dječijih višegradskih dana i Arine Rodionovne (Арина Родионовна), dadilje maloga Puškina.

Andrić je napisao recenziju (od jedne strane) prevoda Desanke Maksimović Puškinove poezije za beogradsko izdavačko preduzeće Kultura. U njemu je postavio načelno pitanje da li vrijedi drugačije prevoditi ovo Puškinovo djelo:

[...] prevod u originalnom metru, to znamo svi, predstavlja ogromne, gotovo nesavladljive teškoće, s obzirom da je to metar koji najmanje odgovara našem jeziku. Da li onda vredi prevoditi ovo delo i, ako vredi, da li je bolje prevesti ga u drugom, slobodnijem metru, ili u ritmičkoj prozi? □ Na to pitanje nije lako odgovoriti (Andrić 1994^a: 106).

²³ O drugim aspektima opozicije Andrić ↔ Tolstoj v. Bojović 1980, Nobelova nagrada 1992, Simić 1994 (donosi poređenje: Andrić je srpski Tolstoj).

U odgovoru na jednu anketu 1952. Andrić ističe da bi trebalo prevesti najvažnija djela savremene svjetske književnosti i među njima spominje Puškinove tekstove.

Mi još nemamo ni Danteova ni Puškinova dela u celosti prevedena na srpski. Da pomenem samo toliko (Pisac govori 1994^b: 22).

a onda dodaje:

Čitalačka publika koja u širokim krugovima prima Tolstoja i Balzaka, Didroa i Rusoa, a koja se u opštem zamahu našeg kulturnog uzdizanja sve više navikava ne samo na knjigu uopšte nego i na dobru knjigu, sve više proširuje svoje vidike i krug svojih interesovanja, ta publika ne traži to. To može da traži samo njen zaostali i nazadniji deo, a taj ne sme biti merodavan ni odlučujući u prevodnoj politici nijednog izdavačkog preduzeća (Pisac govori 1994^b: 23).

Postoje književni tekstovi koji autorskom intervencijom pokazuju da tekst „nema kraja“ (Puškin u poemi JEVENIJ ONJEGIN, ili postmoderna proza sa multipliciranim završecima) i tekstovi srednjovekovne književnosti i mitova koji imaju povećanu ulogu početka kao granice okvira (Berbić Imširović 2019: 164). Crnjan-
ski je u prikazu EX PONTA precizirao osjećanje i atmosferu djela kao obris slojevito umotane puškinske i karamazovske tuge u govoru koji ne brine o tome kome je upućen „no govori sa dubokom verom da negde ima duše koje su vezane za njih, i kojima su oni obvezani, kao krstonoše Hristovom grobu, preko gora i mora mada ga nikad ne sagledaše“ (Berbić Imširović 2019: 323).

12. Jedna od osnovnih podudarnosti između Andrića i A. P. Čehova (1860–1904) leži u stilu i načinu izražavanja. Oba su isticala kratkoću i lakoničnost kao bitnu odrednicu lijepog, uzornog načina izražavanja. Stoga nije slučajno da Andrić izdvaja Čehovljevu misao: „Trebalo pisati tako da riječima bude usko a mislima široko“²⁴ (sličan stav ima i prema Gogoljevom iskazu: *Do jednostavnosti treba narasti*). On je govorio da nimalo nije lako sačiniti kratku priču²⁵ i tvrdio da se u svijetu veliki novelisti mogu na prste izbrojati: prije svega, to su Čehov, Mopasan, Babelj, Hemingvej, Platonov, *koji je kod nas malo poznat* (Jandrić 1982: 137). U vezi sa dramom TRI SESTRE A. P. Čehova Andrić je ostavio široku zabilješku o tome kako je doživio njenu predstavu u moskovskom Hudožestvenom teatru.

²⁴ Словам должно быть тесно, а мыслям – просторно.

²⁵ „Veoma je teška stvar napisati kratku priču. Pravu kratku priču, a ne odlomak iz romana, ne sudovi... Priču kakvu su pisali Sarojan, Štajnbuk, Hemingvej i u prvom redu Čehov. Govoreći o tome treba priznati da je sve počelo sa Čehovom... [Это очень трудное дело – написать короткий рассказ. Настоящий короткий рассказ, а не отрывок из романа, не рассуждения... Такой рассказ, какие писали Сароян, Стейнбук, Хемингэй и в первую очередь Чехов. Говоря об этом, надо признать, что все и началось с Чехова...] (Брайович 1967: 9).

Sedim u Hudož. teatru, u loži u kojoj su sedeli Gorki, Čehov i Stanislavski. Daju se TRI SESTRE, komad koji se davao u svetu i koji sam gledao i na našim i drugim evropskim pozornicama. Ono što se sada dešava ovde nema veze ni sa čim što je čovek ranije čuo i gledao, i ako su reči iste, kulisa i pokreti slični. Čim ugledate najmlađu sestru Irinu kako izgubljeno stoji kod prozora, čim čujete prve reči ostalih glumaca, rampa između vas i scene se briše, ona orkestarska rupa koja je kod drugih pozorišta pravi ambis koji deli dva sveta, tj. naš živi svet od veštačkog, pozorišnog sveta, počinje da se puni i već za nekoliko minuta ona ne postoji. Jednim realizmom u kom ima toliko snage i ubedljivosti da liči na magiju, vi ste privučeni na scenu ili je scena došla u vašu ložu – ko će to znati? – tek vi ste uvučeni u dramu živih ljudi iz određenog društva i određenog vremena. Vi nemate utisak ni kod jednog glumca da on zastaje kod rampe i da govori unapred određen i naučen tekst; vama se čini da on tu slučajno zastaje, a da bi u stvari mogao i da produži svoj hod preko orkestra, do u vašu ložu i da kaže ma šta drugo, isto kako što bi i vi mogli da se zaputite na scenu i da kažete nešto, kad ste već i ovako upleteni u stvar i prisiljeni da delite sa njima nade i uzbuđenja, i kad vam prolazi jeza niz leđa i poigrava neki plaćan uzao u grlu, sve zbog njihovih sudbina [...]. □ A kada se drama, drama koja je od samog početka i vaša, svrši nemim padanjem zavese i šumnim aplauzom, vi ste potreseni i zbunjeni, uzalud tražite marku od garderobe po džepovima, jer je jača sila potpuno preplavila vaše sećanje, ne umete da pogodite hodnik i ne možete da verujete da ćete sada obući svoj poznati zimski kaput i posle svega – posle svega – ! nastaviti da razgovarate sa ljudima o drugim običnim stvarima (Andrić 194?: 10–11).

U sovjetskoj pozorišnoj umjetnosti Andrić nalazi suštinsku dominantu – predanost umjetnosti i djelu, a kod glumaca prednost igri. To on poštuje iznad svega i preporučuje svakome umjetniku.

Ja i ne pomišljam da objasnim tajnu te magije sovj. pozor. umetnosti, ja kazujem kako sam je doživeo, ali kad bi me naterali da kažem u čemu je, po mom mišljenju, ta tajna, rekao bih da je dobrim delom u onoj predanosti umetnika koju sam već pominjao, u predanosti pisca delu, režisera komadu i glumca ulozi, u opštoj, bezuslovnoj predanosti i punoj veri u opravdanost, istinitost i čistotu svoga dela, bez rezerve, bez lukavstva i jeftine majstorije. Jer, ako majstorija, po našoj poslovi, „koze pase“, ona sigurno ne piše i ne prikazuje drame; ako ima u životu poslova kojima je rezervisanost potrebna, u kojima lukavstvo pomaže, umetnost, prava umetnost nije, sigurno nije, takav posao. – Tu predanost ruskog umetnika ja poštuju više od svega i nju treba preporučivati svakom umetniku, nju treba da proučavamo i učimo, ukoliko se ona može naučiti (Andrić 194?: 10–11).

Neki smatraju da sklonost ka uopštavanju objedinjuje Andrića sa A. P. Čehovom (Таргала 1992: 14).²⁶ Andrić zapaža odsustvo smisla za dramu kod Srba i Rusa (Jandrić 1982: 371, 377).

²⁶ O odnosu Andrić ↔ Čehov v. takođe: Đurčinov 1991, Гурчинов 1998, Koprivica 1989.

13. Naš nobelovac ukazuje na dobar stil niza ruskih pisaca, prije svega A. P. Čehova i I. E. Babelja.²⁷ U analizi odnosa između veličine pisaca i njihovih djela Andrić je Babelja svrstao po vrijednosti u prvu grupu, od ukupno tri:

Ja bih pisce u odnosu na njihovo delo podelio na tri grupe. U prvu bi došli oni pisci čije je ime pomalo iznad dela – na primer Luj Aragon, Ilja Erenburg, Veljko Petrović; u drugu oni čije ime je ispod dela – Rože Marten di Gar, Babelj, Fokner, Mihajlo Lalić; u treću bi došli oni pisci čije ime je u izvesnoj meri usklađeno s delom, to jest ni delo ni pisac ne strče – Monterlan, Neruda, Krleža (Jandrić 1982: 355).

On zapaža da kod Babelja (1894–1940) i Flobera nema ni jedne suviše riječi, što se postiže darom, marljivošću i dobrim poznavanjem jezika (Jandrić 1982: 43). Za pripovijetke Isaka Babelja rekao je da su samo naoko novele kratkog daha, jer se u njima krije beskrajna dubina ljudske duše, a da je sa jezičke i stilske strane njima teško naći ravna u svjetskoj književnosti.

Kad čitate Babelja, vi u njegovom delu pomalo osećate i Turgenjeva, i Tolstoja, i Dostojevskog zajedno. Mladim piscima treba savetovati da uče na Babeljevoj rečenici koja je do te mere sažeta da po tome podseća na narodnu poslovicu. Reklo bi se da u njegovom delu nema ni jedne jedine suviše reči (Jandrić 1982: 356).

Da nije bilo Babelja, smatra Andrić, svijet ne bi upoznao život ruskih Jevreja, niti dušu Odese pa je njegovom smrću ruska književnost mnogo izgubila.

14. Značajna je interakcija Ivo Andrić ↔ I. A. Bunjin (1870–1953). Više o njoj v. Čović 1992^a, 1992^b, Чович 1995²⁸, Борисова/Джесур 2019²⁹,

15. Andrić je bio veliki književnik, ali i ne manje veliki mislilac. Pošto je ruska filozofska misao u znatnoj mjeri ukotvljena u rusku književnost (poznati

²⁷ Kod ovoga pisca Andrić je zapazio misao o tome da je vječni život suđen samo majci (Jandrić 1982: 142). Na drugom mjestu kaže da je Babelj bio u pravu kada je rekao: „Francuzi su u hiljadugodišnjoj istoriji stvorili tri stvari: ženu, obed i knjigu“ (Jandrić 1982: 250). Na jednom putovanju po Hercegovini Andrića je stonski put podsjetio na naslov Babeljeve novele PUT U BRODE [ПУТЬ В БРОДЫ] (Jandrić 1982: 426).

²⁸ Branimir Čović konstatuje da su Andrić i Bunjin proširili u nizu djela obim motiva tragične ljepote unoseći u njega nove elemente: mudrost, ponos, uzvišeni etički deal (Чович 1995: 62) i da se između njih radi o dubinskim vezama, a ne o slučajnom podudaranju motiva i površinskih stilističkih sredstava (Чович 1995: 63).

²⁹ Autorke ističu da u slovenskom književnom kontekstu samo jedan korak dijeli trans i ekstazu te da su s tim u vezi Andrić i Bunjin parafrazirali polarna stanja ekstatičnog slovenskog karaktera i pretvarali ih u univerzalna stanja ljudskog duha: „Sloven i balkanac su podjednako građani svijeta u djelima dvaju nobelovca, njihova su nestabilna, ali duboko kodirana metafizička stanja (sanjarenje, san i zanos) ljudske duše pratile iluzije, erotika i seks sve do atentata i revolucija“ [„Славянинът и балканецът са в равна степен граждани на света в творчествата на двамата нобелисти, проследили неустойчивите, но дълбоко кодирани метафизични състояния (блян и унес, сън и екстаз) на човешката душа през илюзиите, еротиката и секса до атентатите и револуциите“] (Борисова/Джесур 2019: 201).

ruski filozofi često su i ruski pisci), ova je interakcija relevantna za našu analizu. Andrić je bio član filozofskog društva „Philosophia“, osnovanog 1936. u Beogradu od strane profesora Berlinskog univerziteta Artura Liberta, koji je okupio gotovo 600 članova i saradnika, među njima i Berđajeva (Peković/Kljakić 2012: 21). Postoje paralele između Iva Andrića i P. J. Čaadajeva (1794–1856).

Filozofija Andrića umnogome predstavlja filozofiju prelazne zone Istok – Zapad. Ovdje se u analizi ispoljava očita tipološka sličnost sa tokom misli drugog predstavnika slične prelazne zone koji se takođe nalazio pod uticajem katoličanstva – P. J. Čaadajeva što je izraženo u njegovim FILOZOFSKIM PISMIMA. Na primjer, Čaadajeva tročlana formula „Zapad – Rusija – Istok“, u kojoj je Zapad antagonist Istoku, a Rusija zauzima međuprostor, hrišćanska duhovnost dotakla je Rusiju samo površno, u svojoj osnovi ona je ostala paganskom i nije išla dalje od materijalističkih ideja. Kod Andrića su slične misli iskazane u odnosu na Bosnu. Prema Čaadajevu, čovjek ne može da dugo postoji u bezizlaznosti. Upravo najdublji pesimizam rađa nadu. Isto nalazimo kod Andrića (Mustafa Madžar, Mara milosnica, Alija Đerzelez) – Семенова 1992: 33.³⁰

Zapaža se bliskost teme „Bog i Ništa“ u filozofiji Lava Šestova (1866–1938) i u djelu Iva Andrića (Злыднева 1992, Zlidneva 1993–1994) te Andrića i ruskih simbolista u filozofiji ćutanja.³¹ Andrićevi ZNAKOVI PORED PUTA podsjećaju po žanru na knjigu J. K. Olješe (1899–1966) NI JEDNOG DANA BEZ RETKA [НИ ДНЯ БЕЗ СТРОЧКИ].

16. U interakciji Andrić ↔ drugi ruski pisci našli smo manje ili veće paralele. Recimo, Andrić je pravio izvode iz djela M. J. Ljermontova, F. I. Tjutčeva, O. E. Mandeljštama i dr., dopisivao se I. G. Erenburgom, L. M. Leonovom, K. M. Simonovom, B. N. Polevim, S. S. Smirnovom, Vjač. Vsev. Ivanovom, N. A. Zabolockim,³² susretao se I. G. Erenburgom, N. S. Tihonovom, L. M. Leonovom,

³⁰ [Философия Андрича во многом является философией переходной зоны Восток – Запад. Здесь в ходе рассуждений проявляется явное типологическое сходство с ходом мыслей другого представителя подобной переходной зоны, также находившегося под влиянием католицизма, П. Я. Чаадаева, выраженных в его Философических письмах. Например, трёхчленная формула Чаадаева „Запад – Россия – Восток“, где Запад является антагонистом Востока, а Россия занимает промежуточное положение, христианская духовность затронула Россию лишь поверхностно, в своей основе она осталась языческой, не идущей далее материальных идей. У Андрича подобные мысли высказаны относительно Боснии. По Чаадаеву, человек не может долго существовать в безысходности. Именно самый глубокий пессимизм рождает надежду. То же находим у Андрича (Мустафа Маджар, Мара Милосница, Алиа Джерзелез)] – Семенова 1992: 33.

³¹ O filozofiji ćutanja kod ruskih simbolista v. Саевич 2006.

³² Neki se u literaturi o Andriću samo (usputno) spominju, npr. kod Žanete Đukić Perišić: M. J. Ljermontov (Đukić Perišić 2012: 89), F. I. Tjutčev, O. E. Mandeljštam (Đukić Perišić 2012: 534), I. G. Erenburg, V. P. Katajev (Đukić Perišić 2012: 472),

A. A. Surkovom, V. P. Kataevom, F. V. Gladkovom, B. L. Gorbatovom, književnim kritičarem Dmitrijem Lihačovom³³ i dr.³⁴ Za tumačenje date teme značajno je razmotriti kakav je Andrićev odnos prema Rusiji i kako je Rusija prihvatila i valorizovala njegovu ličnost i njegov opus.³⁵ Andrić je napisao pet tekstova o Rusiji i svi su prevedeni na ruski jezik: *UTISCI O STALJINGRADU* [ВПЕЧАТЛЕНИЯ О СТАЛИНГРАДЕ], *DVADESETI OKTOBAR U BEOGRADU* [ДВАДЦАТОЕ ОКТЯБРЯ В БЕЛГРАДЕ], *MOJ PRVI SUSRET S MAKSIMOM GORKIM* [ПЕРВАЯ ВСТРЕЧА], *NA NEVSKOM PROSPEKTU* [НА НЕВСКОМ ПРОСПЕКТЕ], *SA PUTA PO AZERBEJDŽANU* [ПОЕЗДКА В АЗЕРБАЙДЖАН]. Na Andrićevu poslijeratnu poziciju u Rusiji dosta je uticala 1948, sukob Titov sa Staljinom i Informbiroom. Andrić je podržao zvanični stav svoje zemlje zbog čega jedno vrijeme njegova djela uopšte nisu prevedena i objavljivana. Indikativa je ovaj detalj: sovjetski pisci poslali su radio poruku s čestitkama jugoslovenskim narodima povodom Dana Republike 29. novembra, bez spominjanja Komunističke partije Jugoslavije, što je izazvalo reakciju jugoslovenskih pisaca (69) na čelu sa Ivom Andrićem u obliku odgovora F. V. Glatkovu i N. S. Tihonovu; uslijedio je faktički embargo sa sovjetske strane na stvaralaštvo Iva Andrića.³⁶ Iste godine kada i Andrić rođeni su M. I. Cvetajeva, K. A. Fedin, K. J. Levin, P. H. Maksimov, K. G. Pasternak, A. N. Stepanov i V. S. Trubecki.

L. M. Leonov (Đukić Perišić 2012: 511), I. I. Solženjicin (Đukić Perišić 2012: 507), Nikolaj Nikitin (Đukić Perišić 2012: 104) i dr.

³³ Lihačev je o tome ostavio kraći zapis: „Иво Андрич говорил: *Усіх состійи в овлаженіи трудностейми*. С Иво Андричем я познакомился в Белграде осенью 1964 года у книжного магазина. Порозил простотой и 'обычностью' (воспитанный человек!“ (Лихачев 2018: 286).

³⁴ O „signalima“ skaza u Andrićevoj *KUĆI NA OSAMI* u kontekstu izomorfnih narativnih modela moderne ruske proze v. Čović 2002^b.

³⁵ U radovima *Адрич в России, Россия в Андриче* (Тошович 2018) i *Иво Андрич и Россия* (Тошович 2019) analiziran je odnos Iva Andrića prema Rusiji, njegov boravak u Sovjetskom Savezu, uticaj jugoslovensko-sovjetskih političkih odnosa na interakciju Andrić ↔ SSSR, tekstovi I. Andrića u Rusiji, njegovi junaci povezani sa Rusijom, ruski prostori i motivi u njegovim djelima, ruski pisci o Andriću i dr. Data je takođe kratka informacija o ruskoj kritici Andrićevog stvaralaštva i prevođenju njegovih djela na ruski jezik. O tome kako je primano stvaralaštvo Iva Andrića u Sovjetskom Savezu početkom njegove popularnosti pisala je T. P. Agapkina i istakla da je opus našega pisca postao poznat u SSSR-u mnogo kasnije nego u drugim zemljama (Agapkina 1994: 339). Kritička ocjena sovjetskih/ruskih stručnjaka za književnost Andrićevog stvaralaštva posebna je tema koja svojim obimom prevazilazi okvire ovoga rada pa ćemo se njoj vratiti u nekoj drugoj analizi.

³⁶ Više v.: Peković / Kljakić 2012: 138.

Izvori

- Andrić 1919^a: Andrić, Ivo. JEDNA GODINA REVOLUCIJE. In: *Književni jug*. Zagreb. God. II, knj. III, sv. 2–3. S. 134–135. [Original je štampan u Njemačkoj 1918].
- Andrić 1919^b: Andrić, Ivo [pseudonim R.]. Maksim Gorki: DJETINJSTVO, Zagreb, 1918. In: *Književni jug*. Zagreb. God. II, knj. III, sv. 6. S. 287–288.
- Andrić 19???: Andrić, Ivo. [Prepiska N. V. Gogolja]. In: *Lični fond I. Andrića u Arhivu SANU*. IA 439, L. 7. [Rukom napisano: *Го́голь Пре́писка. Изво́гу*]
- Andrić 194?: Andrić, Ivo. [Predavanje o kulturnom životu i književnosti u SSSR-u održano između 1945. i 1947]. In: *Lični fond I. Andrića u Arhivu SANU*. Beograd. Kutija 28, br. 930, L. 21.
- Andrić 1945–1947: Andrić, Ivo. [Govor na večeri posvećenoj ruskoj književnosti, govoru održanom u periodu između 1945 i 1947. Daktilotekst. In: *Lični fond I. Andrića u Arhivu SANU*. Beograd. Kutija 28, br. 929, L. 10.
- Andrić 1946^a: Andrić, Ivo. STVARALAČKA ISKRA. In: *Jugoslavija – SSSR*. Beograd. Br. 8. S. 8–9.
- Andrić 1946^b: Andrić, Ivo. STVARALAČKA RUKA. In: *Nаша književnost*. Beograd. Knj. II, sv. 6–7. S. 188–189. [Tekst nastao povodom 10. godišnjice smrti M. Gorkog].
- Andrić 1947: Andrić, Ivo. UTISCI IZ STALJINGARADA. In: *Jugoslavija – SSSR*. Beograd. Br. 24–25. S. 19–23.
- Andrić 1952: Andrić, Ivo. *Koja bi dela savremene svetske književnosti trebalo prevesti*. Anketa. In: *NIN*. Beograd. 22. VI. [Lični fond I. Andrića u Arhivu SANU. IA 740 L. 1.]
- Andrić 1964: Andrić, Ivo. MOJ PRVI SUSRET SA DELOM M. GORKOG. In: *Pregled*. Sarajevo: 1964. God. 1, knj. 1, sv. 3. S. 218–220.
- Andrić 1965: Andrić, Ivo. [Izjava Radio Beogradu 9. decembra 1965]. In: *Andrićev fond u Arhivu SANU*. Beograd. IA 506, L. 2.
- Andrić 1975: Andrić, Ivo. *Nisam grof Tolstoj....* Odlomak iz knjige RAZGOVORI I ČUTANJA Koste Dimitrijevića. In: *Start*. Zagreb. Br. 164 (7–21. maj). Sr. 42.
- Andrić 1994^a: Andrić, Ivo. Izdavačkom preduzeću „Kulutura“ Beograd. Recenzija prevoda Desanke Maksimović Puškinovih tekstova. In: Andrić, Ivo. *Prevodilačka sveska*. Priredila Jasmina Nešković. Novi Sad: Svetovi. S. 106.
- Andrić 1994^b: Andrić, Ivo. *Pisac govori svojim delom*. Priredio i pogovor napisao Radovan Vučković. Beograd: BIGZ. 381 s.
- Andrić 2000: Andrić, Ivo. *Pisma (1912–1973). Privatna pošta*. Priredio Miroslav Karaulac. Novi Sad: Matica srpska. 516 s.

- Andrić 2011: Andrić, Ivo. OMERPAŠA LATAS. In: Andrić, Ivo. *Sabrana dela u 20 tomova*, tom 13. Beograd – Podgorica: Nova knjiga – Štampar Makarije. 304 s.
- Andrićev lični fond u Arhivu SANU. Beograd.
- Gralis-Korpus-www: *Andrićev Gralis Korpus*. In: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. 15.10.2019.

Literatura

- Berbić-Imširović 2019: Berbić-Imširović, Mirela. Semiotika prostora i kontinuitet egzistencije u PROKLETOJ AVLIJI i nedovršenom Andrićevom romanu NA SUNČANOJ STRANI. In: Tošović, Branko (Hg./ur). *Andrićeva SUNČANA STRANA / Andrićs SONNENSEITE*. Grac – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. T. 12. S. 163–182. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]
- Bojović 1980: Bojović, Vojislav. Bojović, Vojislav. Jedno poređenje Ive Andrića i Lava Tolstoja. In: Popadić, Milosav (ur.) *Travnik i djelo Ive Andrića – zavičajno i univerzalno*. Sarajevo: Veselin Masleša – Univerzitet. S. 49–59. [Takode: Bojović, Vojislav. *Književna viđenja*. Titograd: Univerzitetska riječ, 1984. S. 93–107].
- Čović 1992^a: Čović, Branimir. „Instinkt smrti“ kod Andrića i Bunjina. In: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. Novi Sad. Knj. 40, sv. 2. S. 213–228.
- Čović 1992^b: Čović, Branimir. Strukturni parametri poetike Ive Andrića. Prikaz knjige: Olga L. Kirilova, *IZMEĐU MITA I IGRE*, Moskva, 1992. In: *Letopis Matice srpske*. Novi Sad. God. 168, knj. 450, sv. 6 (decembar). S. 843–846.
- Čović 1993: Čović, Branimir. Motiv „instinkt smrti“ kod Andrića i Bunjina. In: *Glasnik Odjeljenja umjetnosti Crnogorske akademije nauka i umjetnosti*. Titograd. Vol. 12, knj. 12. S. 243–262. [Takode: Čović, Branimir. *Književne paralele*. Beograd: Vedes, 2002. S. 87–105].
- Čović 1994: Čović, Branimir. Konstruktivna dominantna kao postupak u realizaciji motiva instinkta smrti kod Ive Andrića i Ivana A. Bunjina. In: *Ivo Andrić u svome vremenu*. Knj. 1. 22. naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd – Novi Sad – Tršić, 15–20. septembar 1992. Beograd: Međunarodni slavistički centar na Filološkom fakultetu. S. 129–40.
- Čović 2002^a: Čović, Branimir. O „signalima“ skaza u Andrićevoj KUĆI NA OSAMI u kontekstu izomorfnih narativnih modela moderne ruske proze: (komparativni pristup). In: Čović, Branimir. *Književne paralele*. Beograd: Vedes. S. 241–252. [Takode: Čović, Branimir. *Retorika*. Banja Luka: Panevropski

- univerzitet „Apeiron“ za multidisciplinarne i virtualne studije, 2007. S. 256–264].
- Čović 2002^b: Čović, Branimir. Folklorni elementi u strukturi slike TIHOG DONA i NA DRINI ČUPRIJE Ive Andrića: (ka poetici romana-epopeje). In: Čović, Branimir. *Književne paralele*. Beograd: Vedes. S. 161–197.
- Đukić Perišić 2012: Đukić Perišić, Žaneta. *Pisac i priča: Stvaralačka biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga. 627 s.
- Đurčinov 1991: Đurčinov, Milan. Andrić i Čehov. In: *Književnost*. Beograd. God. 46, knj. 92, sv. 6 (jun). S. 607–612.
- Glišić 2016: Glišić, Nataša. Očev zavet u svetu laži i obmane (motiv tvrđice u Andrićevom romanu GOSPODICA). In: Tošović, Branko (ur./Hg.). *Andrićevi ZNAKOVI / Andrićs ZEICHEN*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. S. 251–261. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 9]
- Grubačić 2019: Grubačić, Slobodan. Andrićeva „studija“ o zvonu. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Andrićeva SUNČANA STRANA / Andrićs SONNENSEITE*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. T. 12. S. 339–354. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]
- Ivanova 2015: Ivanova, Irina. PROKLETA AVLIIJA i ZAPISI IZ MRTVOG DOMA. In: Tošović, Branko (ur./Hg.). *Andrićeva AVLIIJA / Andrićs HOF*. Graz – Banjaluka – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. S. 279–285. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 8]
- Jandrić 1982²: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša. 461 s.
- Kalezić 1982: Kalezić, Vasilije. Andrić i Dostojevski. In: *Književna reč*. Beograd. God. 11, br. 184 (10. mart). S. 17. [Takođe: Vasilije. Andrić i Dostojevski. *Zbornik za slavistiku*. Novi Sad: 1982. Sv. 23. S. 83–88].
- Kirilova 1980: Kirilova, Olga L. Gogolj i Andrić. Intervju vodio Mustafa Gafić. In: *Odjek*. Sarajevo. God. 33, br. 19 (1–15. oktobar). S. 7
- Koprivica 1989: Koprivica, Dragan. Čehov, Leonov, Andrić. In: *Ovdje*. Titograd. God. 21, br. 236 (januar). S. 13.
- Liović 2019: Liović, Marica. Svjetlo i tama u pripovijetkama iz zbirke DECA. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Andrićeva SUNČANA STRANA / Andrićs SONNENSEITE*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske –

- Svet knjige – nmlibris. T. 12. S. 433–450. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]
- Milošević 1976: Milošević, Nikola. *Andrić i Krleža kao antipodi*. Beograd: Slovo ljubve. 202 s.
- Nedeljković 1985: Nedeljković, Dragan. RAT I MIR Lava Tolstoja i TRAVNIČKA HRONIKA Ive Andrića: dva pristupa Napoleonovoj eposi. Referat na Međunarodnom simpozijumu „Odjeci evropske istorije u delu Ive Andrića“, Nansi; 31. maj – 2. jun 1985. In: *Polja*. Novi Sad. God 31, br. 322 (decembar). S. 469–471.
- Nedeljković 1986: Nedeljković, Dragan. Tolstojev RAT I MIR i Andrićeva TRAVNIČKA HRONIKA pred dramom civilizacija. Prevela s francuskog Jelena Novaković. Referat na Međunarodnom simpozijumu „Odjeci evropske istorije u delu Ive Andrića“, Nansi, 31. maj – 2. jun 1985. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 5, br. 4. S. 165–178.
- Nikolić 2019: Nikolić, Andrijana. Motiv svetlosti u Andrićevom stvaralaštvu (Svetlost, tama i ljepota Venecijanke, Jelene, Anike, Mare, Švabice, Rifke, Fatime i Lotike). In: Tošović, Branko (Hg./ur). *Andrićeva SUNČANA STRANA / Andrićs SONNENSEITE*. Grac – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. T. 12. S. 527–544. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]
- Nobelova nagrada 1992: Nobelova nagrada za jugoslovenskog Tolstoja i Homera Balkana. In: *Dečje novine*. Tematski broj: *Ivo Andrić: stogodišnjica rođenja*. Gornji Milanovac. God. 36, br. 1200 (31. mart). S. 12–13.
- Peković/Kljakić 2012: Peković, Ratko; Kljakić, Slobodan. *Angažovani Andrić 1944–1954: Društveni rad, govori, predavanja, članci, putopisi, reportaže...* Beograd: Glasnik. 300 s.
- Penčić 1981: Penčić, Sava. Andrić i Turgenjev. In: Nedeljković, Dragan (gl. i odg. ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*: Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 731–741. [Takode: Penčić, Sava. *Slovenske komparativne teme*. Niš: Prosveta, 1998. S. 71–80].
- Penčić 1983: Penčić, Sava. Andrić i Turgenjev. In: Penčić, Sava. *Poetika proze*. Niš: Gradina. S. 155–169.
- Petrov 1991: Petrov, Vladimir. Prokleta avlija preteča Gulaga. Intervju vodila Rada Saratlić. In: *Politika*. Beograd. God. 88, br. 27917 (27. jun). S. 18–19.
- Prunkl 1981: Prunkl, Erwin. Eine archetypische Gestalt bei Andrić und Dostoevskij. In: Nedeljković, Dragan (ur.). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske*

- književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 721–729. [Jedan arhetipski lik kod Andrića i Dostojevskog]
- Simić 1994: Simić, Dušan. Andrić – srpski Tolstoj: kritičar INDEPENDENTA o novom izdanju NA DRINI ČUPRIJA. In: *Politika*. Beograd. God. 91, br. 28941 (15. maj). Sr. 16.
- Stojnić 1979: Stojnić, Mila. Tematsko jedinstvo i strukturne razlike (F. M. Dostojevski ZAPISI IZ MRTVOG DOMA, Ivo Andrić: PROKLETA AVLIJA i Danilo Kiš: GROBNICA ZA BORISA DAVIDOVIČA). In: *Roman u srpskoj književnosti u odnosu na jugoslovenski i evropski roman – Referati i saopštenja*. Sv. 2: 7. naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd – Novi Sad – Tršić, 13–18. IX 1977. Beograd: Međunarodni slavistički centar. S. 289–306.
- Tošović 2019^a: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Andrićeve SUNČANA STRANA / Andrićs SONNENSEITE*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. 865 S./s. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]
- Tošović 2020: Tošović, Branko. Ivo Andrić i ruska književnost. In: Loma, Miodrag; Kvas, Kornelije; Brebanović, Predrag (ur.). *Zbornik radova posvećen profesoru Aleksandru Iliću*. Beograd: Filozofski fakultet. [U štampi]
- Trnavac Čaldović 2016: Trnavac Čaldović, Nataša. I daleko i duboko, ni tamo ni ovde: semantika prostora u TRAVNIČKOJ HRONICI Ive Andrića. In: Tošović, Branko (ur./Hg.). *Andrićevi ZNAKOVI / Andrićs ZEICHEN*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. S. 755–795. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 9]
- Vujnović 2005: Vujnović, Stanislava. „Femme fatale“ u karnevalizovanom svetu: Andrićeve Anika i Grušenjka Dostojevskog. In: *Txt: studentski časopis za književnost i teoriju književnosti*. Tematski broj: *Junak*. Beograd. Br. 7/8. S. 86–94.
- Vukićević 1967: Vukićević, Miloš. Andrićev Karadžoz i Major Dostojevskog. In: *Stvaranje*. Podgorica. God. 22, br. 6. S. 714–716.
- Zlidneva 1993–1994: Zlidneva, N. V. Ivo Andrić i Lav Šestov, ili o geometriji PROKLETE AVLIJE. In: *Sveske zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 12–13, br. 9–10. S. 326–328.
- Агапкина 1994: Agapkina, T. P. Stvaralaštvo Ive Andrića u Sovjetskom Savezu. Početak popularnosti. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 12–13. S. 339–342.
- Батаева 1997: Батаева, О. В. Андрич и Гоголь. In: *Взаимосвязи и взаимовлияние русской и европейской литературы*: Тезисы докладов Международ-

ной научной конференции, Санкт-Петербург, 13–15 ноября 1997 г. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского гос. ун-та. С. 20–22.

Борисова/Джесур 2019: Борисова, Евдокия; Джесур, Кадрие. Унес и экстаз в междутекстовия диалог на Иван Бунин и Иво Андрич. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Andrićeva SUNČANA STRANA. Andrićs SONNENSEITE*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. T. 12. S. 201–224. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 12]

Борисова/Джесур 2020: Борисова, Евдокия; Джесур, Кадрие. Зимни жени в белтристиката на Бунин и Андрич. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Kriopoeitika Iva Andrića i ruskih nobelovaca / Die Kryopoetik von Ivo Andrić und den Nobelpreisträgern*. Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris. S. 163–182. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, tom 13]

Брайович 1967: Брайович, Гордана. Маленькие секреты великого литератора. In: *Югославия*. Москва: Ноябрь. С. 8–11.

Ѓурчинов 1998: Ѓурчинов, Милан. Иво Андриќ и А. П. Чехов. In: Ѓурчинов, Милан. *Компаративни студии*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите. С. 309–320.

Злыднева 1992: Злыднева, Н. В. Иво Андрич и Лев Шестов или о геометрии Проклятого двора. In: Кириллова 1992. Кириллова, О. Л. (ред. сост.). *Творчество Иво Андрича: Миф. Фольклор, История. Литература*. Симпозиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики – Научный центр общеславянских исследований. С. 15–17.

Лихачев 2018: Лихачев, Дмитрий. *Заметки и наблюдения: Из записных книжек разных лет*. Санкт-Петербург: Азбука. С. 286–287.

Романенко 2000: Романенко, Александр. Об Иво Андриче и его книгах. In: Андрич, Иво. *Пышка. Избранная проза*. Москва: Панорама. С. 5–18.

Саевич 2006: Саевич, Ирина. Философия молчания в текстах искусства и жизни русских символистов. In: Алексеенко, М. А. (отв. ред.). *Славянские языки в свете культуры*. Москва – Щецин – Грайсфальд: Институт русского языка им. В. В. Виноградова – Instytut filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Szczecińskiego – Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Institut für Slawistik. С. 341–349.

Семенова 1992: Семёнова, Т. Ф. Турцизмы в художественном мышлении и языке Иво Андрича [К типологии функционирования ориентальных заим-

ствований в славяно-тюркской зоне и переходной зоне Восток Запад]. In: Кириллова 1992. Кириллова, О. Л. (ред. сост.). *Творчество Иво Андрича: Миф. Фольклор, История. Литература*. Симпозиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы. Москва: Институт славяноведения и балканистики – Научный центр общеславянских исследований. С. 31–34.

Тарталя 1992: Тарталя, И. Обобщение опыта одного рассказчика. Стокгольмская речь И. Андрича О повествовании и рассказчике. In: Кириллова, О. Л. (ред.-сост.). *Творчество Иво Андрича: миф, фольклор, история, литература*. Симпозиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы. Москва: Ин-т славяноведения и балканистики РАН. С. 8–12.

Тошович 2018: Тошович, Бранко. Андрич и Россия. In: Ремнёва, М. Л. и др. (отв. ред.). *Славянский мир: язык, литература, культура. Материалы международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения заслуженного профессора МГУ имени М. В. Ломоносова А. Г. Широковой и 75-летию кафедры славянской филологии филологического факультета МГУ*. Москва: МАКС Пресс. С. 311–313.

Тошович 2019: Тошович, Бранко. Андрич в России, Россия в Андриче. In: Ананьева, Н. Е.; Остапчук, О. А.; Якушкина, Е. И. (отв. ред.) *Славянский мир: язык, литература, культура*. Москва: Макс Пресс – Филологический факультет МГУ. С. 378–385.

Чович 1995: Чович, Б. *Мотив „инстинктивной смерти“ у Иво Андрича и Ивана Бунина*. In: *Славяноведение*. Москва. № 1. С. 61–68.

Branko Tosovic (Graz)

Interaction between Ivo Andric and Russian writers

The article examines the place of Russian literature in the work of Ivo Andric, the Russian influence on him, Andric's attitude to Russian writers and their works. At the center of the analysis is the interaction of Ivo Andric and the writers of the golden age of Russian prose (XIX century) and the great writers of the XX century. Particular attention is paid to the attitude of Ivo Andric to F. M. Dostoevsky, M. A. Gorky, N. V. Gogol, I. S. Turgenev, L. N. Tolstoy, A. S. Pushkin, A. P. Chekhov and M. A. Sholokhov. The analysis touches upon the interaction between Andric and Russian philosophers.

Branko Tošović (Graz)

Wechselbeziehungen zwischen Ivo Andrić und russischen Literaten

Der Artikel untersucht die Rolle der russischen Literatur in Werken von Ivo Andrić, und hierbei im Besonderen den russischen Einfluss auf Andrić sowie seine Einstellung gegenüber russischen Literaten und ihren Werken. Im Zentrum der Analyse stehen die Wechselbeziehungen zwischen Ivo Andrić und den Schriftstellern des goldenen Zeitalters der russischen Prosa (19. Jahrhundert) und den herausragenden Literaten des 20. Jahrhunderts. Besonderes Augenmerk wird auf die Einstellung Ivo Andrićs gegenüber F. M. Dostoevskij, M. A. Gor'kij, N. V. Gogol', I. S. Turgenev, L. N. Tolstoj, A. S. Puškin, A. P. Čechov und M. A. Šolochov. Ein weiterer Gegenstand der Untersuchung ist auch die Interaktion zwischen Andrić und russischen Philosophen.

Бранко Тошович (Грац)

Взаимодействие между Иво Андричем и русскими писателями

В статье рассматривается взаимодействие между Иво Андричем и русскими писателями, в первую очередь Ф. М. Достоевским, М. А. Горьким, Н. В. Гоголем, И. С. Тургеневым, Л. Н. Толстым, А. С. Пушкиным, А. П. Чеховым и М. А. Шолоховым. В центре внимания находится влияние русской литературы на формирование поэтики Андрича и толкование русской литературы сербским писателем. В анализе затрагивается также взаимодействие Андрича и русских философов.

Branko Tošović (em.)
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
branko.tosovic@uni-graz.at